Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

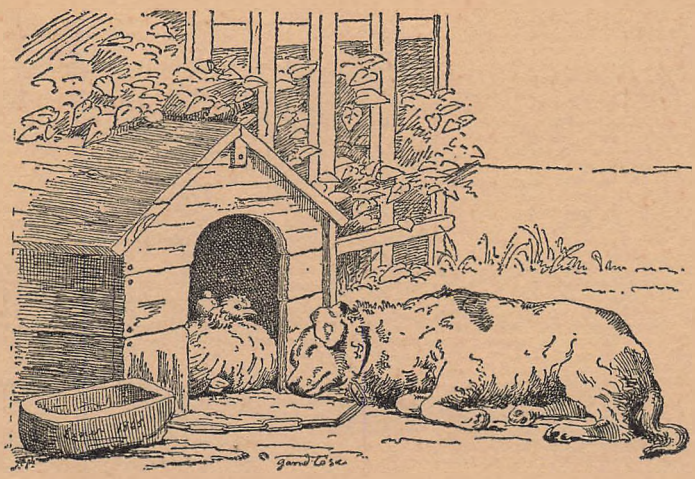

Tryk OG Ting

FRA FORRIGE ÅRHUNDREDE

Tryk og Ting
fra forrige århundrede

fortalt af Gunnar Knudsen

Gamle illustrationer og ting
fra forfatterens samling
Tingene i ny streg af Erik Bork

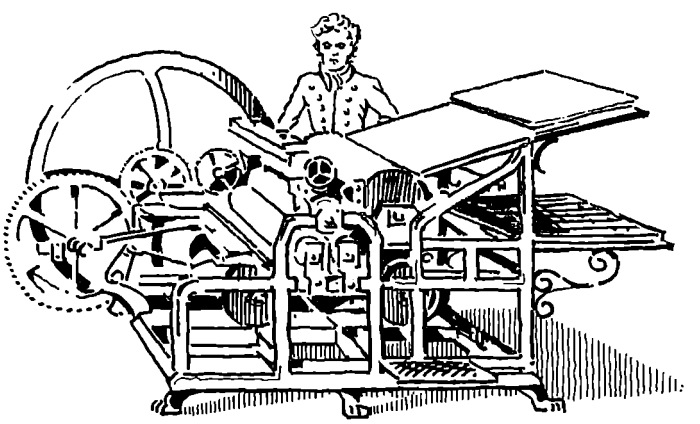

GRAFISK GALLERI
BONDE'S BOGTRYK/OFFSET
KØBENHAVN 1967

FORORD

Hovedparten af de gamle xylografier og stentryk har i mange år ligget ret upåagtet hen. Det er som regel kun de topografiske blade og modebilleder, man ser hos samlere og antikvarboghandlere, men disse to grupper udgør kun en meget lille del af billedmængden fra forrige århundrede.

Denne lille udstilling er både en billedleg og et ønske om at antyde de værdier, der gemmer sig i dette store, ret oversete materiale. Det ville ikke have været svært at finde billeder til en lang række specialudstillinger, men jeg har i stedet for valgt billeder fra flere tidsperioder og med vidt forskellige emner. Dels fortæller disse brogede glimt fra 1800-tallet mere om billedmaterialets muligheder, og dels har dette valg gjort det muligt at lave udstillingen efter »de forhåndenværende søms princip«, hvad de udstillede ting angår. Det ville ikke have været forsvarligt ved en specialudstilling, hvor der må stilles større museumsmæssige krav til hver enkelt genstand.

Gamle illustrationer i forbindelse med gamle ting plejer at skulle vise, hvorledes tingene har været brugt. Til denne udstilling er tingene der i lige så høj grad for at vise, hvorledes de gamle tryk kan bruges – bruges til at fortælle om livet i forrige århundrede.

Gunnar Knudsen

Tryk nr. 1

Martinus Rørby: Fiskere på Stranden. Litografi

Litografiet udført af J. A. Kittendorff efter Rørbyes maleri fra 1834.
Første gang, man kigger på dette billede, er det svært at holde øjnene fra de tre mænd på stranden. Deres koncentrerede opmærksomhed smitter af på beskueren. Fantasien fanges både af de tre skikkelser og af det, der hænder for enden af den lange søkikkerts sigtelinie.
Så godt har maleren fortalt sin historie, at vi først må lytte til den, inden vi kan vende tilbage til billedet og se på noget af det grej, der ligger og flyder på stranden. Det er stik imod malerens hensigt, at vi koncentrerer os om disse ting – de er blot kommet med for at give atmosfære, og fordi de nu engang lå der og således hører med i hans samvittighedsfuldt udførte reportage fra stranden. I forgrunden længst til højre ligger en øse, af den slags man brugte til at lænse båd med. Til venstre i billedet ligger to stenankre, simpelthen et par store sten med vidjebefæstelse og et kryds af egetræ. Siger disse primitive ankre ikke en hel del om fiskernes kår i 1834? Stenankret, der kaldes grabbe eller grabe, har sandsynligvis været brugt helt tilbage til hedenold. Allerede i vikingetiden havde man jernankre, men det udelukker ikke, at den tids fattige småskibsfart brugte stenankre.
Et af fortidens stolteste fartøjer »Nydambåden« fra Sønderjylland (ca. 400 år e. k.) havde anker af jern, men desværre forsvandt dette stykke, inden det blev målt og beskrevet. Udgravningen af »Nydamskibet« fandt sted i efteråret 1863, men krigen i 1864 tvang de danske arkæologer væk fra dette arbejde. Ved fredsslutningen blev hele fundet udleveret til Tyskland som krigsbytte.
I de mange år fra 1864 indtil krigen i 1939 stod »Nydam-skibet« i Kiels gamle Kattenstrasse-Museum. Under sidste verdenskrig kom det gamle skib atter på sejltur efter omtrent 1500 år på land. Historien om »Nydamskibet«s sælsomme færd under krigen blev berettet af Søren Telling i Jyllands-Posten i 1964. Så læseværdig denne beretning end er, tillader pladsen ikke at bringe den, vi skal her kun som en kuriositet benytte Jyllands-Postens oplysninger om »Nydambåden«s forankring i Mølln Sø.
Det startede med, at en engelsk flyver en dag i 1939 bombede Kiel Slot kun 30 meter fra »Nydambåden«. Dagen efter blev skibsklenodiet indbygget i en vældig kasse af tømmer og jern og ført ombord på en stor lastpram af stål og gennem kanalsystemet sejlet til fredeligere omgivelser i Lauenburg. Gemt under nedhængende grene blev lastprammen forankret på Mølln Sø. Vi formoder, at en kanalpram ingen ankre har, da den normalt fortøjer med trosser til land. I alle tilfælde blev stålprammen på Mølln Sø, ifølge Jyllands-Posten, forsynet med ankre bestående af kampesten, hasselkæppe og planker. Således gik det til, at det stolte »Nydam-skib«, der for over 1500 år siden var udstyret med jernanker, i 5 år lå fortøjet ved ankre af den ældgamle form – det primitive stenanker.

Ting nr. 1

Gammel øse fra Odsherred og ny fra Horsens

Den gamle øse fra Odsherred kan godt oprindelig være skåret til husholdning og brugt i huset, inden den kom til at gøre god fyldest som øse i en båd. Skaftet har ligget godt i hånden, og hagen har gjort det let at binde øsen fast til toften, så den ikke kunne skylles overbord i hårdt vejr. Vi kan kun gætte på, hvorledes en øse har set ud endnu længere tilbage i tiden, men den øse, broncealdermanden har lænset sin båd med, har næppe været stort anderledes i formen.
Øsen er uforandret i vor tid. Den udstillede nye øse kan købes hos enhver skibsproviantering shandler for en halv snes kroner. Den er lavet som fangearbejde i Horsens statsfængsel.

Søkikkert fra forrige århundrede

Detalje af Rørbys maleri, der viser en grabbe fra 1834. Den slags primitive stenankre har måske været brugt helt tilbage til hedenold.

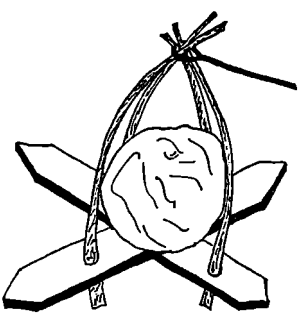

Jyllands-Postens tegning fra 1964 af et af de ankre, som blev benyttet til at tøjre Nydambåden i Mølln Sø. Ankeret bestod af kampesten, hasselkæppe og planker.

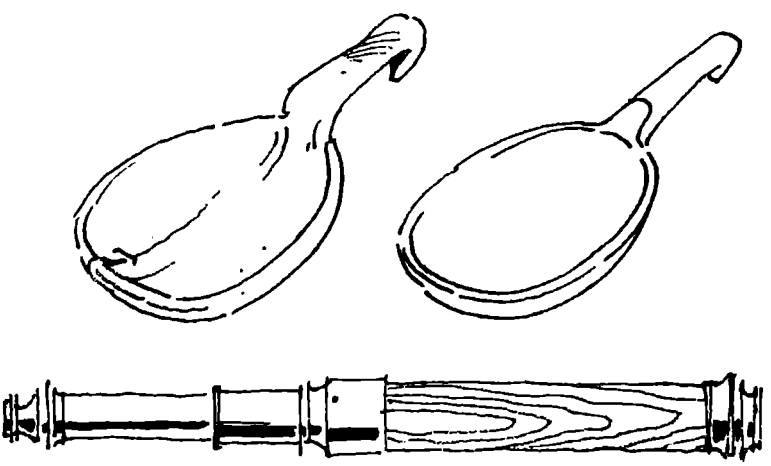

Tryk nr. 2

C. W. Eckersberg: En jagt tørrer sejl. Radering. 1831

Udvælgelsen af de grafiske blade, der vises på denne udstilling, er ikke sket ud fra billedernes kunstneriske kvaliteter, men først og fremmest ud fra ønsket om at vise billeder, der i små glimt kan fortælle om forskellige sider af livet i forrige århundrede. Det er således noget af en tilfældighed, at nummer to i billedrækken, »En Jagt tørrer Sejl« er et »fint« grafisk blad. Denne lille originalradering af Eckersberg fortjener at blive nævnt som værende iblandt den bedste danske grafik. Papirets hvide flade og den åbne parallelle skravering fylder dette blad med fred og sol. Se rigtigt på linierne i billedet. Fartøjernes dristigt svungne, men alligevel solide form, de slappe sejl, den rette mast, tovværkets streger og blokkenes punkter.

Ting nr. 2

Toskivet blok med smedet jernbeslag og hage

Skiver og blokhus er af træ, skiverne af pokkenholt og blokhuset af eg. Beslag og hage i smedejern.
(Strandingsgods fra Vesterhavet).

Tryk nr. 3

Mandskabet ved aftensmaden. Xylografi. 1877

Ting nr. 3

Kridtpiber og pigæble fra forrige århundrede

Holderen til kridtpiberne består af en kugle i fyrretræ besat med messingpigge. Ophænget, der stammer fra en købmandsgård på Lolland, har antagelig kun været en pyntegenstand, da hele samlingen kæntrer, blot en enkelt af piberne tages ned.
Under ophænget med de gamle piber ses en ny hollandsk kridtpibe, som den kan købes i dag. Her er ikke tale om en imitation af noget gammelt – men en tradition der stadig er liv i. Gennem mere end 300 år har hollænderne fabrikeret disse piber. Fremstillingsmetoderne har ændret sig gennem årene, men nogen iøjnefaldende forandring af de færdige piber er ikke sket. Sammenligner man en kridtpibe købt i dag med en kridtpibe fra Christian IV's tid, fundet i Københavns jord, er ligheden stor. Formodentlig er der dog en særdeles betydelig forskel i smagen af kridtpiberygning dengang og nu – mange af de piber fra Christian IV's tid, der er gravet op i København, var nemlig stoppet med boghvede!

Tryk nr. 4

Ung pige bøder garn ved havblik. Xylografi. 1895

Ting nr. 4

Gammel håndskåren bødenål

fra østkysten af Falster. Snittet i egetræ.

Ny maskinsavet bødenål

opsamlet sommeren 1966 på stranden ved Bovbjerg fyr. Udført i egetræ.

Tryk nr. 5

Her i selskab med det gamle veltjente åg havde det måske været mest passende at anbringe et instruktivt billede af en pige i folkedragt med to tunge mælkespande hængende i et åg – men også her på denne udstilling har den skjælm til Uglspil drevet sine grove løjer:

Uglspejls mælkekjøb (Tegn. L. Frølich) Xylografi. 1843

Dette xylografi er antagelig blevet tegnet direkte på træet af Lorentz Frølich selv og er derefter skåret af xylograf A. Flinch. Samme Flinch var foruden at være xylograf en driftig forlægger, Flinchs illustrerede almanak blev i 1863 solgt i 114.000 eksemplarer! Et fantastisk stort oplag i hine tider. Selv om Flinchs almanak også bragte bidrag af kendte kunstnere, var hovedparten af illustrationerne ringe tegnet og sjusket skåret. Når vi ser bort fra denne slags illustreret folkelæsning og børnebøger, var Uglspil bogen, som Flinch påbegyndte i 1843, det første forsøg i Danmark i nyere tid på at udgive en xylografisk illustreret bog af kunstnerisk kvalitet. Desværre blev Uglspil bogen aldrig færdig, men gennem en lang række andre og meget smukke arbejder blev xylograf A. Flinch den, der atter gjorde træsnittet til bogkunst, efter at det i mange år kun havde været en primitiv billedgengivelse, således som vi kender det fra kistebilleder og skillingsviser.

Ting nr. 5

Gammelt veltjent åg

Brugt på Holbækegnen.
Misbrugt talrige steder som billedtale.

Uglspejl kjøber Mælk)*
En Gang, da Uglspejl gik over Torvet i Bremen, traf han paa en Flok Bønderkvinder, der stod og solgte Mælk. Han faar da fat i et vældigt stort Kar, triller det hen til dem og siger: »Naa lille Madammer og Jomfruer, hvad skal I saa have for Mælken i Dag?« Det siger de ham. »Lad gaa,« svarede han, »held mig den saa i Karret her.« Det var de alle mer end villige til og kom springende med deres Spande og Krukkker, saa Karret blev snart fuldt. »Ja, jeg har ingen Penge i Dag,« siger Uglspejl, »og de, der ikke vil vente i fjorten Dage, maa helst tage deres Mælk igjen.« Og dermed gik han. Men nu blev der jo en Hurlumhej mellem Kvindfolkene. Rykkende og hivende hinanden i Skjørterne stormede de løs om Karret, men da de paa ingen Maade kunde blive enige om, hvor megen Mælk enhver havde haft, saa for de strax i Kammen paa hinanden. Nogle dunkede hinanden paa Bagen med Spande og Aag, andre tog Livtag eller trak hinanden i Haaret, og atter andre kladskede omkring sig til højre og venstre med Ørefigen, medens endelig Resten med beundringsværdig Flid sørgede for, at den omtvistede Mælk blev brugt til noget, i det de Spandevis sprøjtede den ud til alle Sider, saa Valpladsen og hele Skjørteregimentet saa ud, da Bataillen var endt, som havde de været ude i et øsende Mælke-Regnvejr.

Tryk nr. 6

Køb en sprællemand. Xylografi

Illustration fra forsiden af »Husvennen, Billedblad for Morskabslæsning, Oplysning og Husflid« udgivet af N. C. Roms Forlagsforretning. Bragt med ledsagende vers i nummeret fra den 30. december 1894.

Køb en Sprællemand, ti øre kun
koster den; så har jeg to tilbage!«
Har du ej en Aftenstund
hørt de Raab fra mangen Barnemund
som en monoton, en bitter klage?

»Køb en Sprællemand, en blaa, en hvid«.
Disse Røster kan endnu jeg høre,
disse bange Raab i Julens Tid,
medens Sneen hvirvled kold og strid
over Tag og Torv og Gadens Døre.

Naar December alt var dragen ind,
og paa Julefesten alle tænkte,
saa du da ej tidt ved Lygtens Skin
Barnet staa i Vinteraftnens Vind;
Sprællemænd paa Armen hende hængte.

Klædt i hullet Tøj den lille gik
Gaden op og ned foruden Hvile;
– Ser du hende, stands et Øjeblik;
hvis en Sprællemand hun afsat fik,
se da, hvor lyksalig hun vil smile!

Ting nr. 6

Sprællemænd fra Neu-Ruppin ark

Disse sprællemænd er trykt i farvelitografiens barndom. De er mellem 70 og 90 år gamle, men der er stadig spræl i dem.

Neu-Ruppiner

I den lille by Neu-Ruppin, der ligger nordvest for Berlin, har man gennem mere end hundrede år fremstillet træsnit og litografier i masseoplag. En kæmpeproduktion er det blevet til i årenes løb, og den indeholder meget andet end sprællemandsark. I flæng kan nævnes: krigsreportager, satiriske billeder, by- og landskabsbilleder, dekorative skydeskiver, uniforms- og soldaterbilleder. Efter trykstedet har alle disse forskellige ark fået fællesbetegnelsen Neu-Ruppiner.

Indtil henimod slutningen af forrige århundrede blev alle Neu-Ruppinerne trykt i sort, enten i stentryk eller med trykforme skåret i træ, men inden arkene blev sendt på markedet, blev de kolorerede i hånden. En stor del af kvinderne i Neu-Ruppin havde farvelægningen af disse masseoplag som hjemmearbejde.

En betydelig Neu-Ruppin eksport fandt sted til Danmark og til de fleste andre lande i Europa.

Disse importerede tyske ark vandt herhjemme stor udbredelse, bl. a. som vægprydelser og kistebilleder. Det er bemærkelsesværdigt, at motiverne på mange af arkene er danske. De tyske forlæggere havde med dygtig forretningssans forstået, at almuens horisont og interesse sjældent gik ud over landegrænserne, og derfor sendte man fra Neu-Ruppin agenter eller tegnere til Danmark og andre markeder, for at de kunne hjembringe forlæg til ark med motiver af det nære og det kære. Mange af arkene har også en dansk billedtekst påtrykt, en tekst der bærer tydeligt præg af den tyske tegners og den tyske forlæggers manglende kendskab til dansk, fyldt som den er med misforståelser af den art, der opstår, når en oversættelse udelukkende bliver til ved hjælp af en ordbog.

Ved de billedtekster, der er affattet på vers, tager misforståelserne karakter af ufrivillig komik. Således er det gået til, at navnet Neu-Ruppin, foruden at betegne arkene, også er blevet betegnelsen for en verseform. Neu-Ruppinerne fra vor tid er ikke som de gamle tyske præget af ufrivillig, men af frivillig komik, idet versenes ubehjælpsomhed og groteske rim er tilstræbt.

Danske Neu-Ruppiner fra Blæksprutten 1958.

Tryk nr. 7

J. Exner: To venner. Xylografi

Exners lille skitse er tegnet i Ganløse i 1865. I 1884 blev den trykt i xylograf F. Hendriksens tidsskrift »Ude og Hjemme«.

Tryk nr. 8

P. I. Larsen: En hedebopige. Litografi. 1852

Trykt i I. W. Tegners og Kittendorff's lith. Institut.

Ting nr. 8

Stentrug fra Mols

Stentruget fra Mols har gennem mere end hundrede år stået på gårdspladsen til gården »Mariesminde« i Boeslum ved Æbeltoft. Truget havde sin plads i et hjørne af gårdspladsen, hvor det var gravet ned – således at kun en trediedel af højden ragede op over de toppede brosten.
Ifølge gårdens nuværende ejer Knud Østergård har det gennem flere generationer været brugt som hundetrug. Både xylografiet og stentrykket ovenfor bekræfter denne anvendelse af et trug af denne type.
På mange gårde havde man trug i forskellige størrelser og til forskellige formål. Store stentrug til hestene var ikke blot en nyttegenstand, men også en prydgenstand, man var stolt over at have stående på gårdspladsen. De fineste af dem var smukt polerede med lige linier, afløb, afrundede kanter og med gårdejerens navn og årstal indhugget i stenen, til tider også med ornamenter hugget i trugets sider.
Materialer til trug var der nok af, den danske jord er jo fyldt med store sten fra istidens morænedannelser.
Når man betænker, at stentrugene i det attende og i begyndelsen af det nittende århundrede var stenhuggernes største og bedste arbejde, behøver man kun at sammenholde dette med de rå markstens vægt for at konstatere, at stenhuggeren – i hvert fald i dette tidsrum – har været en omvandrende stenhugger. Således som også stenmesteren fra kirkebygningens store tid i den tidlige middelalder var det. Skulle stenhuggeren lave et større trug, kunne hans ophold på gården godt blive af længere varighed. Naturligvis fik han sin kost sammen med gårdens folk, medens arbejdet stod på. En slump penge blev det vel også til, og sidst men ikke mindst havde han krav på ligeså meget brændevin, som der kunne være i det trug, han havde hugget.

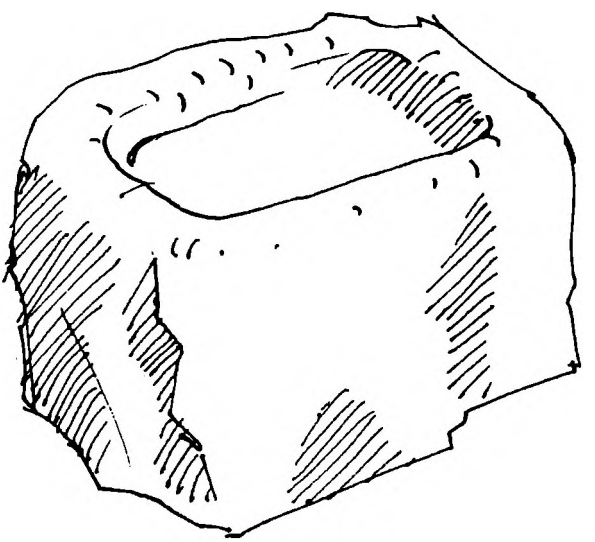

Tryk nr. 9

Overhøring. Xylografi

Dette billedes oprindelse og trykår kendes ikke. Vi får ikke at vide, om det er bedstemor eller lærermutter, der hører en purk i ABC. Derimod fremgår det af billedet, at den gamle kone har kunnet håndtere både ris og væv. Se riset på bordet og kurven i forgrunden af billedet, i den ligger både skytler og garn til væven.

Ting nr. 9

Skytter eller skytler

(Bådformet væveredskab, der bruges til at bringe islætten ind i rendegarnet). De to viste skytler, der indtil for en snes år siden har været brugt af en gammel kone på Viborgegnen, er ganske tyndslidte i bunden som følge af to generationers brug.

Tryk nr. 10

Pietro Krohn: Illustration til »Peters Jul«. Xylografi

Tegningen er fra 2. udgaven, der udkom i 1870. På titelbladet står: »Peters Juul, Vers for Børn. Af J. Krohn, med 24 tegninger af Pietro Krohn, skaaret i træ af F. Hendriksen og C. L. Sandberg«.

Ting nr. 10

Sparegris

Tryk nr. 11

A. Dorph: Småpiger som leger i vesterhavsklitten på vej til skole. Xylografi

Trykt i »Nordstjernen« 1886.

Ting nr. 11

Madkasse fra Vestjylland

Madkasse fra Ringkøbingegnen lavet af ombøjet træspån. Grønmalet. Benævnes også tejne, oprindelig et sjællandsk dialektudtryk. Kært barn har mange navne, her skal blot nævnes endnu et par.
I Midtjylland kaldes den *skræppe,* og på Ringkøbingegnen har den meget træffende heddet æ *trøster.*

Tryk nr. 12

Julius Exner: Bedstemor besøger den syge lille pige. Xylografi

Den xylografiske gengivelse af Julius Exners maleri blev bragt i »Nordstjernen« i 1885.

Ting nr. 12

Garnvinde fra Aidt i Jylland

Garnvinden blev brugt, når garnet skulle lægges i fed. De små opretstående pinde på vingerne kan flyttes ud eller ind i hullerne, alt efter hvor stort man ønsker feddets omfang.

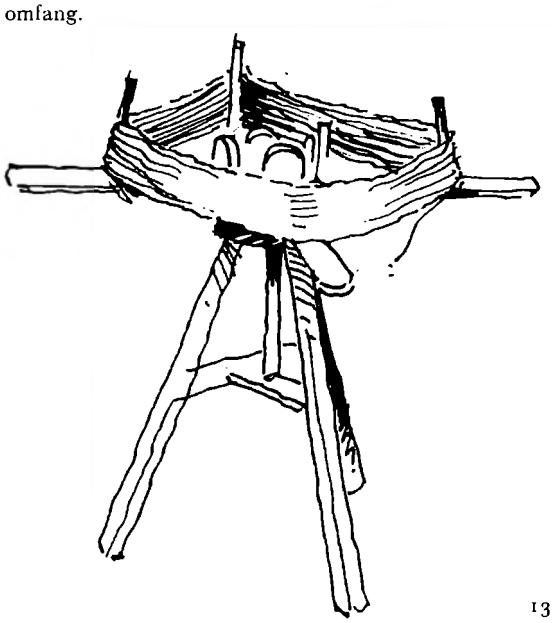

Tryk nr. 13

Tom Petersen: Vinterdag på landet. Xylografi. 1885

Tryk nr. 13a

Skøjteløber fra Neu-Ruppin ark

Det lille træsnit med verset er fundet som indvendig dekoration i et gammelt julekræmmerhus. De gamle kræmmerhuses særlige form med den opragende trekant indbød til indvendig dekoration. Ofte brugte man glansbilleder eller som i dette tilfælde et motiv fra et udklipsark. På et enkelt ark af den slags sad som regel 100 forskellige træsnit med hver sit lille vers.

Ting nr. 13

Snabelskøjter i smedejern fra Fejø

Fund fortæller, at skøjteløb har været dyrket af nordboerne allerede i vikingetiden. Skøjterne, vi kender fra vikingetiden, var lavet af ben. Benskøjter eller *islægger* blev ikke slået ud af jernskøjterne. Hver skøjtetype havde sine tilhængere op gennem middelalderen. Olaus Magnus har beskrevet en dyst, han omkring 1550 overværede mellem de to grupper skøjteløbere.
Jernskøjteløberne tabte dysten!

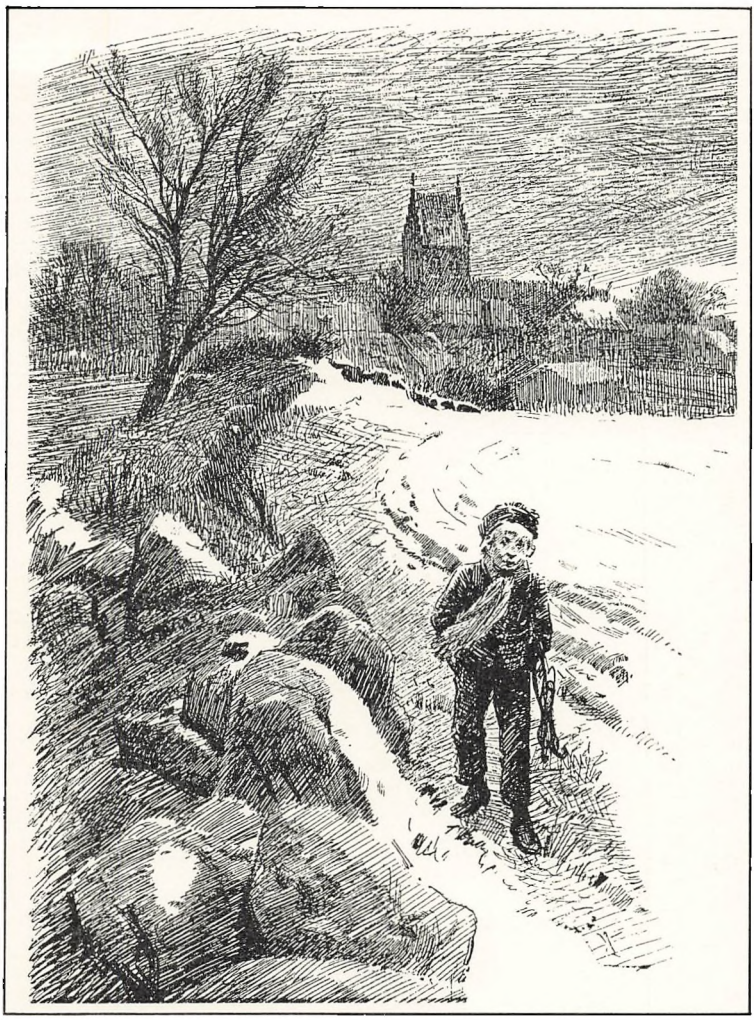

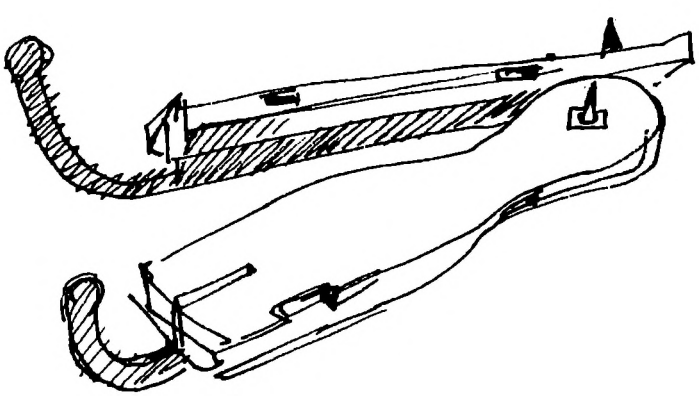

Tryk nr. 14

J. Th. Lundbye: Rumlepotten. Litografi

Efter tegning af J. Th. Lundbye fra »Fabler for børn« af H. V. Kaalund og J. Th. Lundbye. (Philipsens Forlag 1844).
Kaalund og Lundbye var slægtninge. På lykkelig vis fornemmes dette slægtskab også i deres kunst. Kaalund kunne ikke have fundet en mere forstående fortolker end Lundbye. Tegningerne til 1. udgaven af »Fabler for børn« blev under Lundbyes egen vejledning trykt i litografi af Adolf Kittendoff, der dengang var en ung ukendt litograf ansat hos Bærentzen & Co. Kittendorffs litografier blev senere brugt som forlæg for H. P. Hansen, da han skar illustrationerne i træ til 2. udgaven. (1866)

H. V. Kaalund:

Rumlepotten rendte omkring,
børnene gjorde de lystigste spring.
Børn! så råbte den, vær dog stille;
skab jer ikke så kåde og vilde,
hvortil skal dog de skrål og skrig?
Se, I står nu i vejen mig.

Bums! der fo'r den mod fødderne en,
stødte sig så på et stoleben,
rendte fra døren hen mod skabet –
lystigt de små den efterabed;
alt hvad den brummede, børnene måtte
elske den gamle knurrepotte.

Ting nr. 14

Rumlepotte (eller snurretop)

Den viste top stammer fra folkemindesamleren, afdøde dispachør Kay Skovgaard-Petersens efterladte samling af dansk almuekunst. Indtil denne samling blev splittet ved auktion i juni 1963, var den en af landets største privatejede samlinger af dansk folkekunst.
Tidligere brugtes ordet rumlepot om en top eller en hul kugle, der med en snor blev bragt i bevægelse og snurrede, idet den frembragte en rumlende lyd.
Bedre kendt er betegnelsen rumlepotte for:
Lerpotte eller krukke, der er overbundet med et stramt blæreskind, i hvis midte der er indsat en pennepose. (Ved at gnide op og ned ad denne med fugtige fingre frembragtes en rumlende lyd). Denne form for rumlepotter blev især brugt ved nytårsløjer.

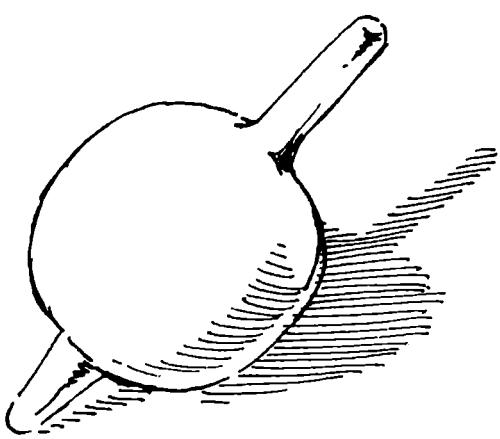

Tryk nr. 15

A. Helsted: En lille pige med sine dukker. Xylografi

Maleren A. Helsted har måttet lave denne tegning efter sit eget færdige maleri, da xylograf F. Hendriksen i 1882 i sit tidsskrift »Ude og Hjemme« ønskede at gengive nogle af billederne fra kunstudstillingen på Charlottenborg.
Det var på den tid ofte overladt til xylografen at tegne forlæg til skæringen, hvis et maleri skulle gengives, men det er typisk for Hendriksens samvittighedsfulde forhold til den kunst, han skulle formidle, at han har bedt Helsted tegne sit eget maleri, inden han selv gik i gang med skæringen.

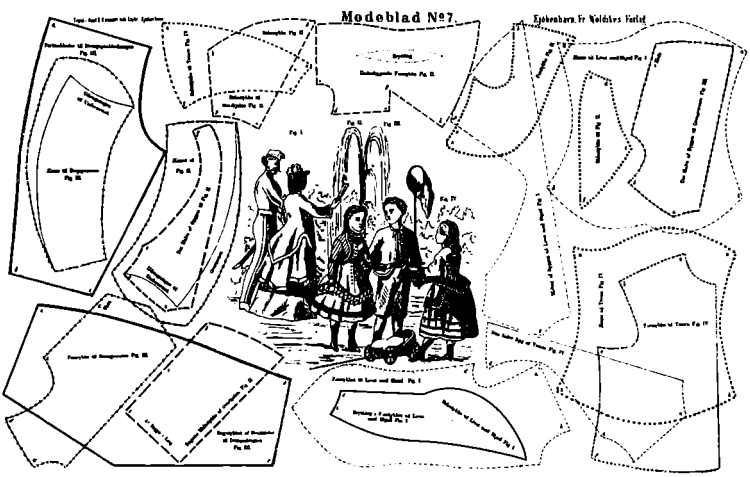

Snitmønster til dukketøj. Trykt i København omkring 1880.
Barnets leg afspejler ofte de voksnes liv. Omkring århundredskiftet blev det almindeligt, at mødrene selv tog sig af deres småbørn i stedet for at overlade pasningen til tjenestefolkene. Samtidig med, at mødrene begyndte at beskæftige sig med de spæde, begyndte pigerne at lege med babydukker. De første babydukker kom frem omkring midten af forrige århundrede, men først helt mod århundredets slutning fortrængte de ny babydukker den gamle dukkeform, den tro kopi af det voksne menneske.

Ting nr. 15

Dukkerne har paryk af menneskehår, hoved og hænder er af porcelæn, men krop, arme og ben er lavet af hørlærred. Der er kugleled af træ i arme og ben.

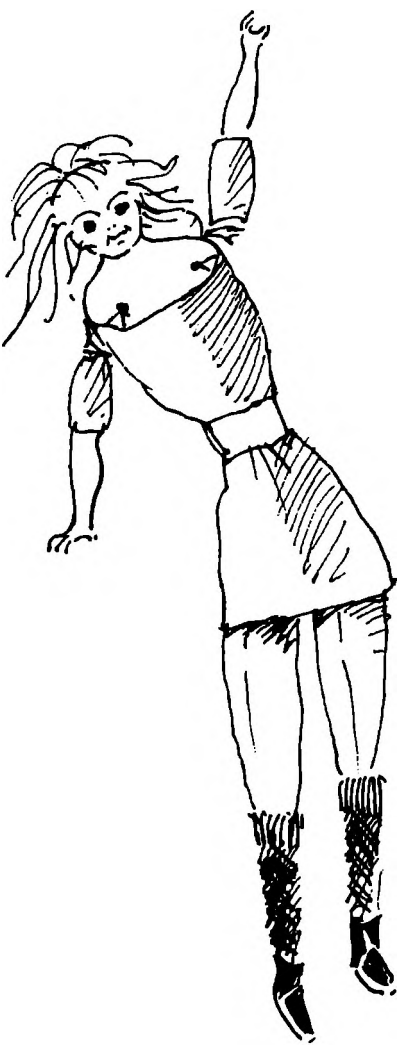

Tryk nr. 16

Christian Klæstrup: Visekjællingen. Xylografi

Christian Klæstrup. (1820–82). Gennemgik kunstakademiet, men måtte for at tjene til det daglige brød levere tegninger til træsnit til blade og tidsskrifter, således har han bl. a. solgt talrige tegninger til Goldschmidts tidsskrift »Corsaren« og senere til vittighedsbladet »Punch«. Hans store produktion omfattede også 600 akvareller med tidsbilleder fra det 19. århundrede, de blev alle skænket til kronprins Frederik og kronprinsesse Louise af en privat mand.
»Det forsvundne København« (hvori også »Visekjællingen« forekommer) udkom i årene 1877–81 og indeholder xylografier til dels udført efter ovennævnte akvareller. Hans tegninger kan i den xylografiske gengivelse ofte forekomme lidt stive og kedelige, men han savnede ikke lune i sine tegninger og akvareller.

Ting nr. 16

11 skillingsviser

Barndomsvennen
Hvad Skomagerdrengen saae paa Sporvognen
Jeg gør det ikke med den Kjole paa
Det kommer til Pinse, mit Lam
Elselil eller Frierens Vise
Et kjøbenhavner Bryllup
En ganske ny Vise af Sidse Ane Nielsesdatter
Den Sømand er saa lidet estimeret
Vise om den tapre danske Dragon Niels Kjeldsen
Invaliden Mads Hansen
Dragonen og hans Kæreste

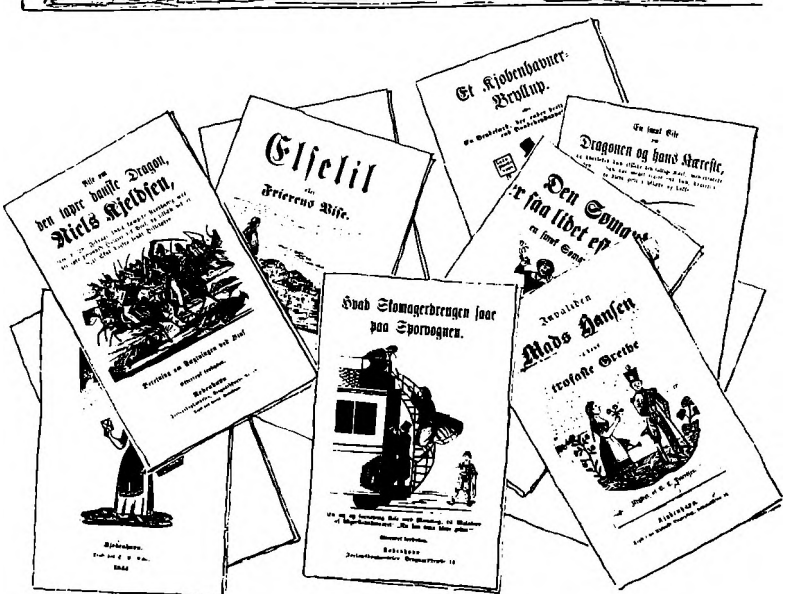
Elselil
Frierens Rise.
Et Kjøbenhavner-Bryllup.
Dragonen og hans Kæreste,
Hvad Skomagerdrengen saae paa Sporvognen.
Mads Hansen
trofaste Grethe

Tryk nr. 17

Karel Sedivy: En kjøbenhavnsk gade lørdagaften. Xylografi

Helsidesillustration udført som xylografi efter originaltegning af Karel Sedivy, bragt i »Familie-Journalen« 1890.

Tryk nr. 17a

Christian Klæstrup: Manden med gipsfigurerne.

Fra serien »Det forsvundne København«, der udkom i årene 1877–81. (Omtalt under tryk nr. 16).

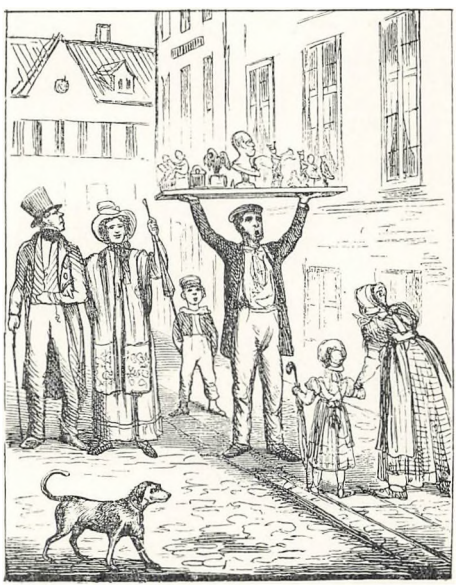

Manden med gipsfigurerne

Gadesælgerne var et farverigt islæt i fortidens gadebillede. Mange husker endnu fiskehandlernes råb »Sild er godt«, men der har været mange flere. Heldigvis er gadehandlerne behandlet i flere bøger og blade i den sidste halve snes år, således at mange af skikkelserne er trukket frem fra glemslen, men manden med gipsfigurerne er i de fleste tilfælde faldet ud af den brogede skare. Kun i Klæstrups gamle serie »Fra det forsvundne København« (den lille illustration) har vi hidtil mødt ham – men i år genfandt vi ham i et ukendt xylografi i en gammel Familie-Journal (den store illustration).

Ting nr. 17

Om denne gipshund er gammel nok til at have hørt til varelageret hos manden med gipsfigurerne, må vi nok sætte spørgsmålstegn ved, men i al sin smagløshed svarer den godt nok til det, han falbød fra sin bakke.
En af de få nulevende kunstgipsere, der endnu virker i København, ved at fortælle: »De figurer, disse gadehandlere falbød fra deres bakker, var noget juks uden nogen som helst kunstnerisk værdi.
Nogle indvandrede familier fra Italien og deres efterkommere drev denne gadehandel. Håndværket havde de med herop, men ikke spor af den italienske kunst.«

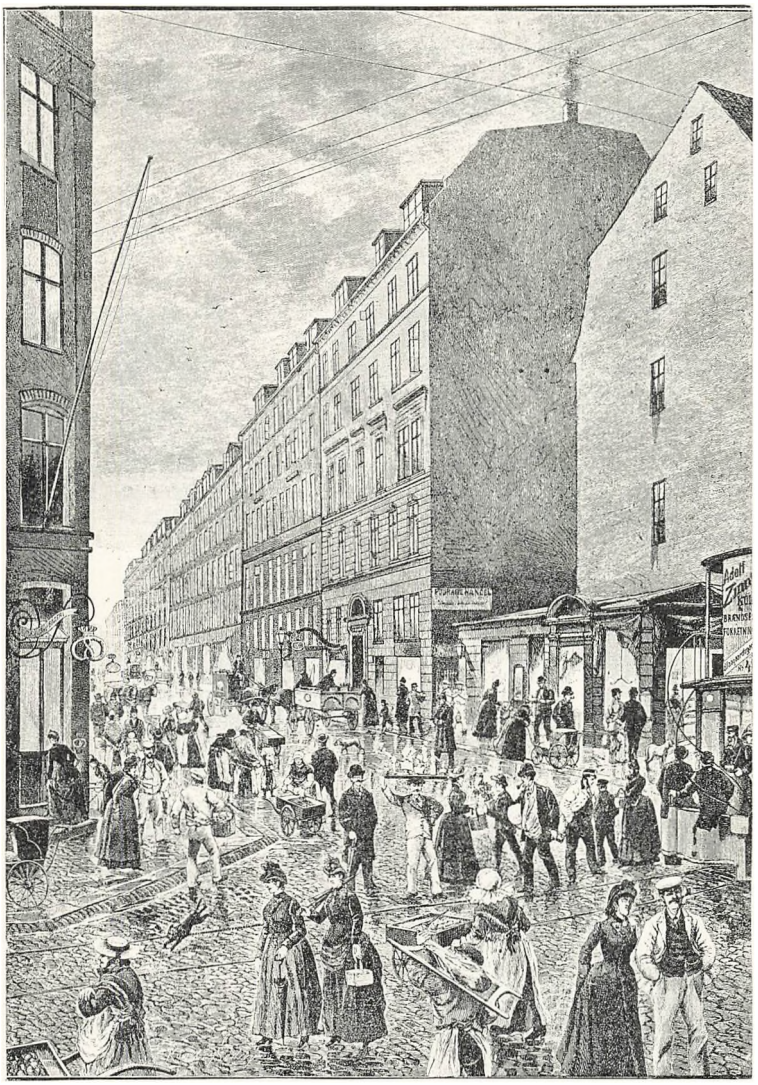

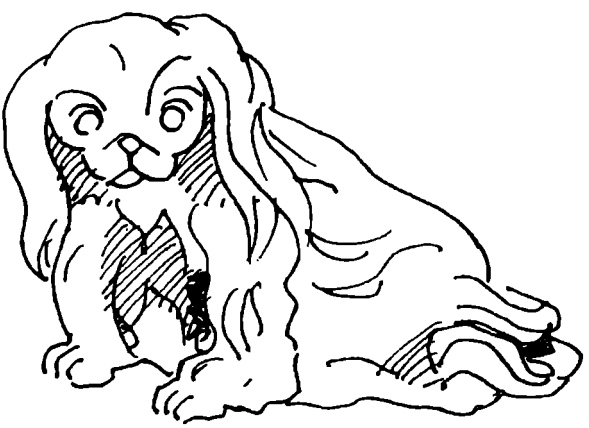

Tryk nr. 18

Erik Henningsen: Nytorv. Xylografi

Xylografi af F. Hendriksen efter Henningsens maleri 1884. Fra samlingen »Kjøbenhavn på kryds og tværs«. 1888.

Ting nr. 18

Slagtertrug fra København

Skåret i piletræ og forsynet med messingbeslag. Fra århundredskiftet. Slagtertruget blev brugt til udbringning af varer. Indpakning brugtes dengang ikke, så madvarerne blev udsat for støv og gadesnavs, inden de nåede ud til kunden.
Hjemme i slagterboden stod det ikke bedre til med hygiejnen. Hvis mester ikke havde en svend eller læredreng at sende i byen, gik han selv ud med slagtertruget på skulderen. Inden han forlod boden, sikrede han sig dog mod, at ingen – hverken to- eller firbenede – lækkermunde forgreb sig på kødet, ved simpelthen at sømme hele varelageret fast på trædisken med store søm.

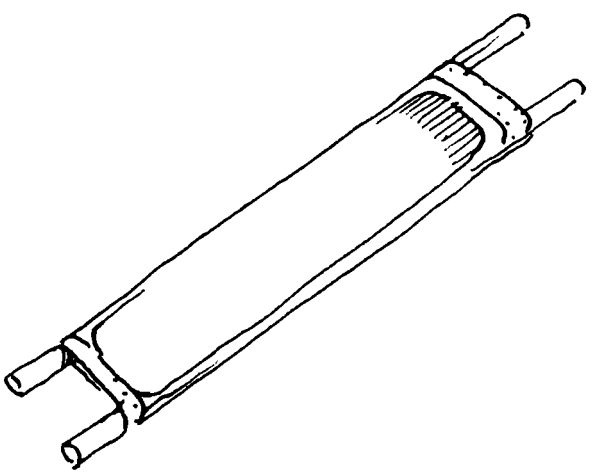

Tryk nr. 19

Malerigengivelse i firefarveautotypi. 1895

I halvfemserne hørte det til sjældenhederne at se den nye foto-kemiske reproduktionsmetode så smukt udført som i denne firefarvede bogtrykpræstation, der stammer fra forsiden af Gyldendals *Juleroser*.

Ting nr. 19

Den udstillede *Randers-pibe* kan stadig købes hos tobakshandleren. Hvis man sammenligner den med piben fra 1895, må man sige, at her er en af de gode gamle ting, der stadig kan fås.

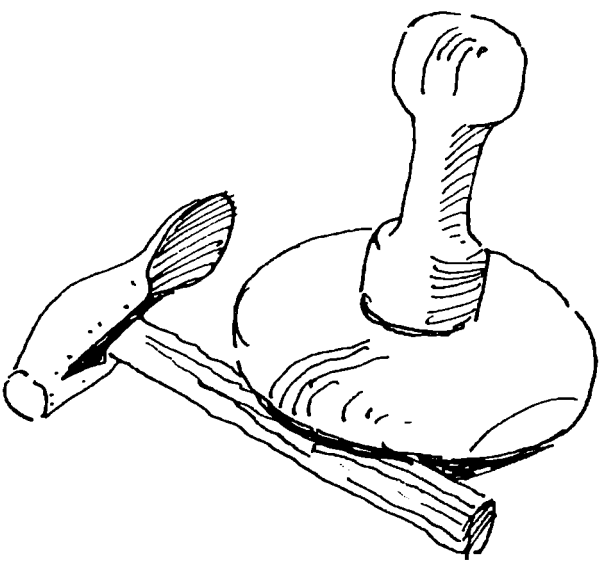

Tryk nr. 20

Heinr. Hansen: Aarhus domkirke. Litografi

Litografisk tavle fra samlingen »Danske Mindesmærker«, udgivet og trykt af E. M. Bærentzen & Co. Litografisk Institut. Kjøbenhavn 1869.
Læg mærke til den arbejdende brolægger ved foden af domkirken.

Ting nr. 20

Brolæggerhammer fra Aarhus-egnen
Brolæggerstol fra Københavns amt

Blandt brolæggere har arbejdsstolen det træffende navn *kraveknappen.*

Tryk nr. 21

Bageri. Litografi, håndkoloreret. Ca. 1860

Litografiet af bagersvenden, der med *skydselen* sætter brødet i ovnen, stammer fra en tid, da næsten alle Københavns bagersvende var østrigere eller tyskere. Omkring midten af forrige århundrede forlangte de københavnske bagersvende penge i stedet for kost og logi. Mestrenes svar var afsked over hele linjen. I stedet indkaldtes bagersvende fra Østrig og Tyskland. Især det brød, østrigerne bagte, faldt i københavnernes smag. Ingen af de københavnske bagere havde kendt til at lave kager, som de nu så wienersvendene gøre det. De nye svende rullede smør ind i dejg tilsat gær, det gjorde kagerne lette og sprøde. Kunderne blev begejstrede for dette nye brød, der knaste helt anderledes i munden end det klæge brød, man hidtil havde budt dem.
Efterhånden som de danske bagersvende vendte tilbage til deres arbejdspladser, lærte de wienerne kunsten af og forbedrede endda metoden ved at komme lækkert fyld i brødet. Det danske wienerbrød blev snart så berømt, at dets ry nåede helt til Wien, og det bedste ved historien er, at en dansk bager siden måtte rejse til Wien for at lære østrigerne, hvordan man bagte wienerbrød.

Ting nr. 21

Skydsel fra Bornholm

Både i bagerierne og i landhusholdningerne var en *skydsel* forhen et vigtigt redskab. På bøndergårdene blev dette redskab brugt, dengang enhver gård var selvforsynende med brød. Med skydselen satte man brødet ind i gårdens store bageovn, når ovnen havde fået den rette varmegrad. I det første brød, der blev sat i ovnen, var der ofte stukket et tændt tællelys eller en lysepind, så der kom lys i ovnen.
Skydsel eller *skjødsel* blev dette redskab kaldt i den sydlige halvdel af Jylland og på Fyn. I Nordjylland blev det benævnt *skod*. På Bornholm sagde man *skod* eller *skådde*. Resten af øerne øst for Storebælt benævnte redskabet *grissel*.
I faglitteraturen findes en mængde andre betegnelser end de ovenfor nævnte. I ingen af landbefolkningens mange navne for dette spadelignende redskab indgår ordet spade. Derfor skal betegnelsen *bagerspade,* der er hentet fra bagerhåndværket, medtages her. *Bagerspaden* må ikke forveksles med *dejgspaden*. »Aftenpostens Haandværkertidende« skrev i 1898 om den: *En Bagerspade.*
Hosstaaende Tegning viser en Spade af den Slags, som bruges til at tage Brød ud af Bagerovnen med. Som man vil se, er Skaftet løst og fastholdt til Spaden ved en Jernbøjle b, som er skrueskaaert i Enderne. Bøjlen holdes paa Plads ved de to smaa Møtriker a.
Man kan altsaa benytte det samme Skaft og behøver kun at skifte Spaden, naar denne er bleven forbrændt ell. Lign.

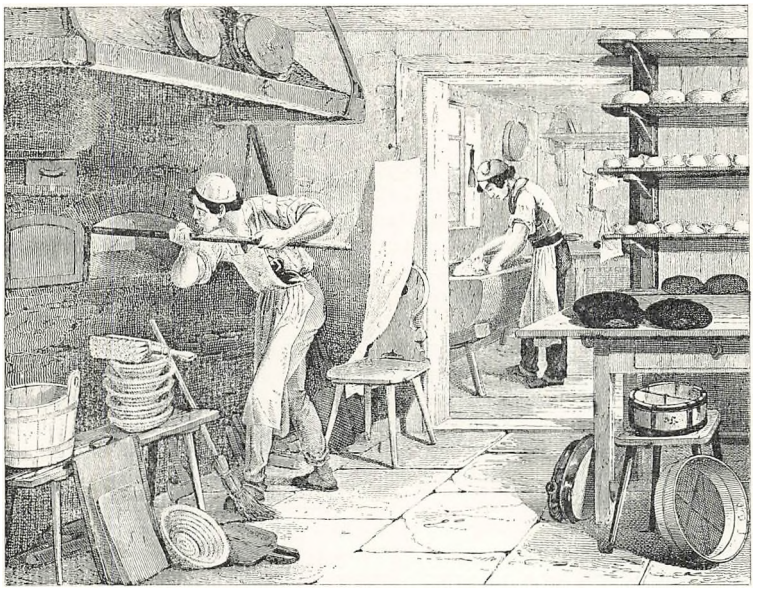

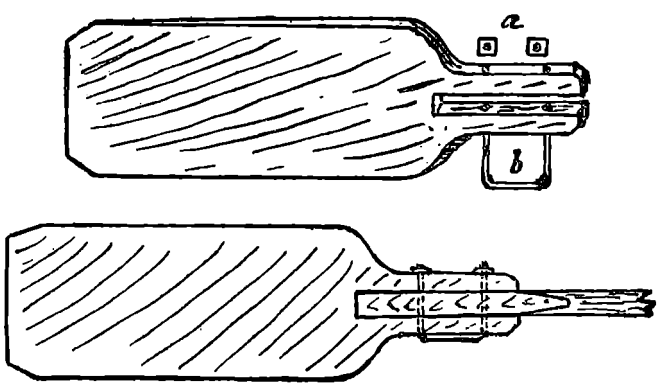

Fra bagerfaget stammer også betegnelsen *stage:*

Slagstage:

Pladestage:

Skudestage:

Med *pladestagen* sattes pladerne ind i ovnen, *skudestagen* anvendtes til rugbrødene og *slagstagen* til franskbrødene.

Tryk nr. 22

G. Arnold: Slyngning af honning på Lüneburger Heide

Xylografi trykt 1877 efter originaltegning af G. Arnold, tegnet på stokkene af A. Greil.
Med dette billede er vi gået lidt syd for Danmarks grænse. Det var ikke muligt at stå for fristelsen til at bringe et billede af biavl 1877 sammen med et uddrag af den gamle billedtekst fra *Das Buch für Alle:*
Landsbyer og smågårde er spredt over hele heden og fremtræder omgivet af haver, enge og trægrupper som oaser i landskabet. De mest betydende frembringelser fra hedelandsbyerne er boghvede, honning og får. Boghveden – eller hedekorn – dyrkes mest på magre jorder, kræver næsten ingen pasning og giver en rig høst. Dennes blomster giver – ved siden af lyngens blomster – en rig næring til bierne og skaffer hermed en god høst af honning til den med forkærlighed drevne biavl. Hede-honningen er kendetegnet ved en rød farve. Mange hedebønder lever udelukkende af biavl og drager frem og tilbage med deres flyttelige bistader for at sikre bierne den bedst mulige næring. Om foråret stiller disse biavlere deres bistader op i nærheden af boghvedemarkerne. De forbliver her indtil juli, da så forårsbyttet bliver høstet fra bistaderne, som det fremgår af billedet. Denne slyngning af vokskagerne er en sand fest for hedebønder, men forbundet med en smule fare, idet bierne bliver meget vilde og forsøger at stikke, når deres honning og voks bliver stjålet, hvorfor man må dække ansigtet med klæde for at holde bierne borte. Udbyttet i voks og honning bliver hurtigt afsat til kræmmeren, som sælger varerne til grossister i Hannover og Hamborg. Når staderne er tømt for deres udbytte fra sommeren, bliver de af deres ejere ført længere ind i heden, hvor biavlerne så slår sig ned i nærheden af fyr, lyng og enebær og bliver der til efteråret, da de tager årets andet udbytte og bringer bistaderne i vinterkvarter.

Loven, som kongen gav i 1241, er gældende den dag i dag.
Fra Jyske Lov givet af Valdemar Sejr er 3. bogs stykke 40 stadig gældende lov:
Finder en mand bier
Finder en mand bier paa aaben mark, og ingen følger efter de bier, da skal han, der finder dem, have dem, selv om han hverken har skov eller jord i den mark. Men finder en mand bier i en anden mands skov, da maa han ikke føre dem bort, hvis de er fløjet op i et træ, og faar ikke nogen lod i dem, med mindre han følger dem til en stub. Men hvis han følger dem fra sin gaard, saa skal han enten have en tredjedel af dem, hvis de tages op, eller en øre penge, hvis han, der ejer træet, vil løse dem. Thi naar de er fløjet ud af øjesyn, da skal den, der finder dem, eje dem.
Finder man en bisværm paa kirkegaarden, da skal den, der finder dem, have dem og ikke nogen anden.

Ting nr. 22

Bikube af halmløb

Højstade. Bundet i forrige århundrede af hjulmand Hans Petersen, Hjulmandens Hus ved Frederiksborg Slot.

Træsnit fra
Den Danske Rimkrønike
trykt i 1495 hos Danmarks første
bogtrykker Gotfred af Ghemen.

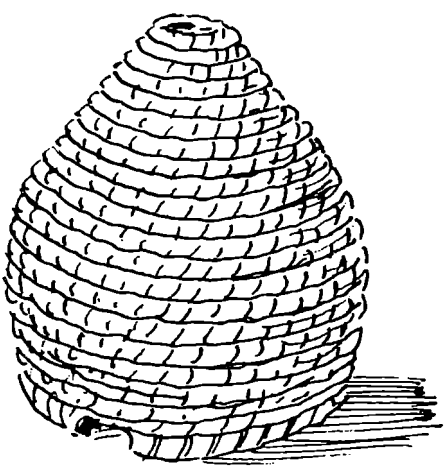

Tryk nr. 23

Købmandens lærling. Xylografi. 1898

Ting nr. 23

Sukkertop

Synet af en sukkertop forbinder vi med en vis gammeldags hygge – og dog er det ikke ret mange år siden, sukkertoppene forsvandt fra købmandens hylder. De var såmænd på lager hos mange købmænd så sent som i sommeren 1952. På dette tidspunkt ophørte »De Danske Sukkerfabrikker« med at fremstille sukkertoppe.
Forbedrede fremstillingsmetoder overflødiggjorde toppene. Tidligere havde det været nødvendigt at lade den sukkermasse, der skulle bruges til melis eller hvidt farin og derfor skulle have et smukt snehvidt udseende, krystallisere i beholdere af kræmmerhuslignende form.
Efter krystalliseringen i formene foregik den såkaldte dækning – en proces der tilstræbte at fjerne al den gullige sirup, der sad imellem krystallerne – ved at lade en vædske sive gennem sukkeret. Dæksaften trængte ind i sukkeret og uddrev den farvede sirup, så denne løb ud gennem formens spids. Denne stærkt forenklede fremstilling af en fase i sukkerets tilblivelse er først og fremmest en forklaring på sukkertoppens form, og derfor skal også her medtages, at den fine regelmæssige facon på toppene ikke udelukkende stammede fra de keglelignende sukkerforme. Spidsen og bunden blev drejet af, inden toppene gik til indpakning.

Ting nr. 23

Kandistang

Fundet i mergelgrav på gårdejer Erik Jørgensens mark i Falsled.
Kandistangen blev brugt både til at findele kandis og sukker med. Først blev en grovdeling foretaget med en hammer, efter at sukkertoppen eller kandisstykkerne var indsvøbt i et stykke linned.

Tryk nr. 24

Carl Bloch: En spækhøker i sin bod. Xylografi

Skåret i træ af H. P. Hansen i 1889 til bladet »Husvennen« efter Carl Blochs originalradering fra 1882.

Ting nr. 24

Meltønde fra Helsingør

Tønde i bøgetræ med tøndebånd af vidjer. Tønden har været malet okkergul med sorte tøndebånd og sort skrift. Påskriften *Rismel* kan endnu anes.

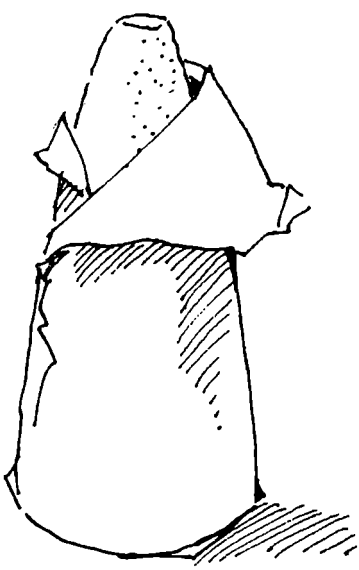

Tryk nr. 25

F. C. Lund: En landsbyskomager. Xylografi

Skåret i træ af C. Poulsen i 1884 efter F. C. Lunds maleri. Trykt i »Nordstjernen« i 1886.
En skomagerkugle var en vigtig del af skomagerens udstyr. Kuglen var af glas og fyldt med vand, hvorved den kunne fungere som en linse, der samlede tællepråsens sparsomme lys i en lille rund sol, som så kastedes hen og belyste det arbejde, som skomageren sad med. Hvis en uheldig skomagerlærling kom til at slå glaskuglen i stykker, vankede der hug. Selvom pengene var små, var det ikke den lille udgift til en ny glaskugle, som var det værste ved dette uheld. Værre var det, at en kugle med frisk vand ikke fungerede tilfredsstillende. Vandet skulle have stået i lang tid i kuglen, før den blev rigtig god. De gamle mestre talte om, at vandet skulle rådne tre gange, før glaskuglen blev helt klar og god i brug.

Illustration fra Neu-Ruppin ark, der viser skomagerkugle i brug.

Ting nr. 25

Gammel skomagerkugle fra Vordingborg
Børnesko syet over »lige læst«

De seks par børnesko er syet af en håndskomager i forrige århundrede. Overlæder af gedeskind og såler af barkgarvet kohud. Skoene er – som man ofte brugte det til både børn og voksne – syet over »lige læst«. Det betød, at der ingen forskel var på højre og venstre.
Den, der sled sine sko særligt skæve, kunne blot bytte den ene sko om med den anden, så blev sliddet mere jævnt fordelt.

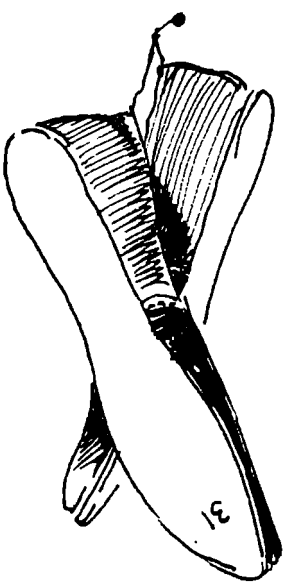

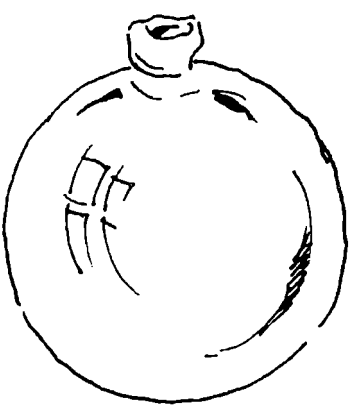

Tryk nr. 26

Sømsmedie. Litografi, håndkoloreret. Ca. 1850

Allerede i 1809 fandtes fabrikker i England, der maskinfabrikerede søm – men netop ved fremstillingen af søm holdt håndens arbejde længe stand mod maskinerne. Hele århundredet ud var håndværket i stand til at konkurrere med maskinerne.
I firserne taltes i Birmingham og omegn i en omkreds af tredive engelske mil ca. 20.000 mennesker, der levede af dette håndværk.
Indretningen af en sømsmedie var lige så enkel som arbejdsmetoden. En lille blæseovn, en ambolt, en blokmejsel, nogle hamre og tænger samt en del nageldorne til dannelse af sømhovedet var alt, hvad sømsmeden behøvede for at forvandle sit råmateriale – de firkantede valsede jernstænger – til smedesøm.
En dygtig sømsmed kunne på tolv timer smede 2000–2500 små skomagersøm med en vægt af ca. et kilo eller 1500–2000 hesteskosøm af ca. tre–fire kilos vægt eller 5–600 større søm med en vægt af 4,5–5 kilo. Hvis man gør sig tanker om disse arbejdsydelser, er det værd at bemærke, at sømmets længde var aldeles nøjagtig, selvom den altid var beregnet på øjemål.

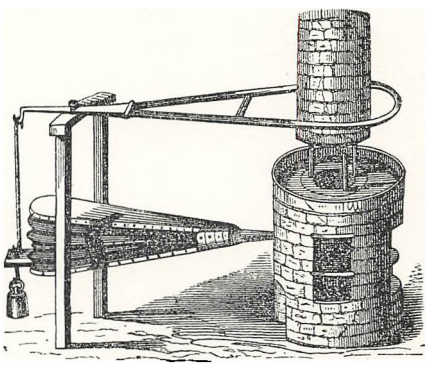

Sømsmedeesse

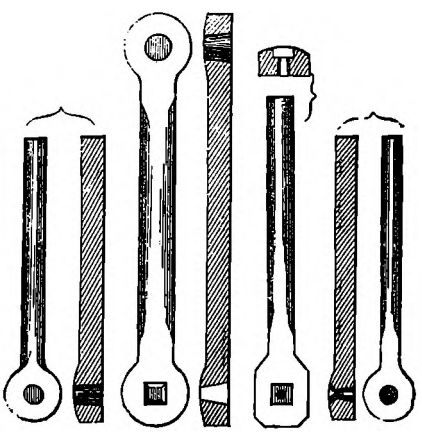

Nageldorne

Ting nr. 26

Gamle håndsmedede 4½" søm

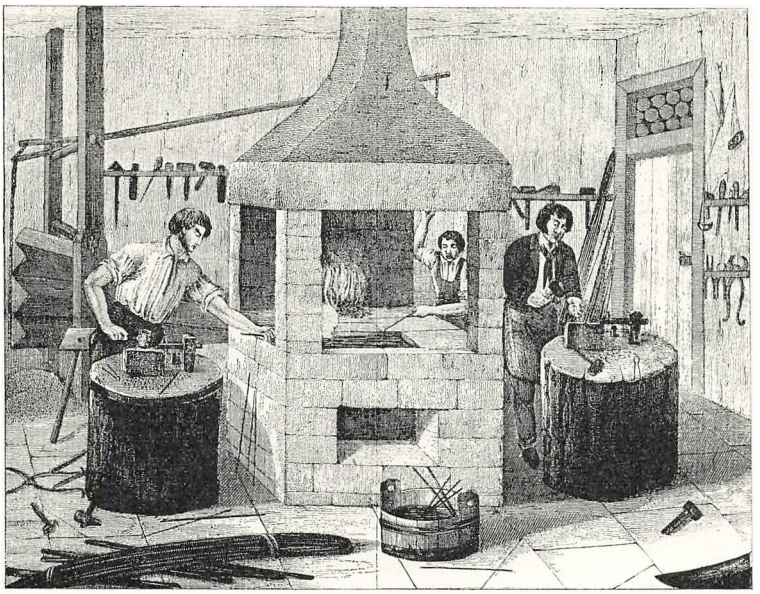

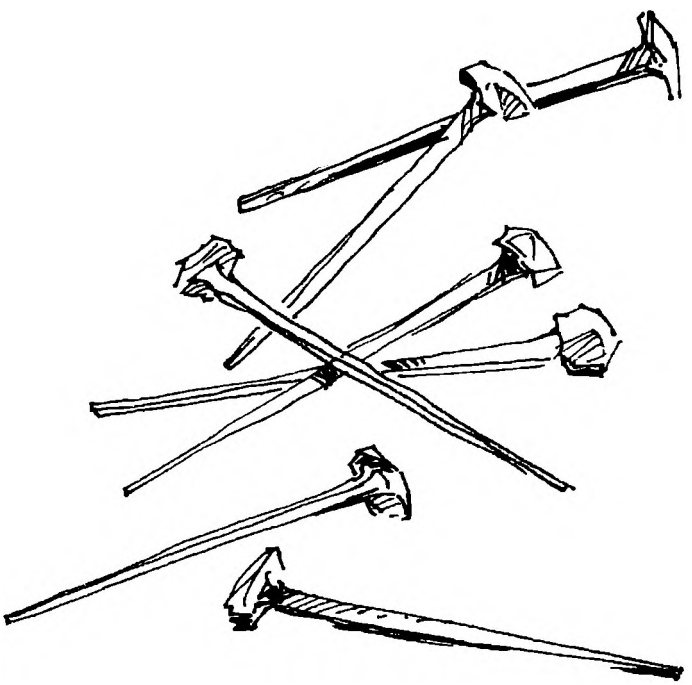

Tryk nr. 27

Tømrer. Litografi

Fra »Danske Billeder« nr. 10, udgivet af Alfred Jacobsens forlag omkring århundredskiftet.

Ting nr. 27

En bil (tømrerøkse)

Ved tilberedning af tømmeret til husbygning brugtes bilen til at hugge tømmeret i kant. Det kaldtes at *slinge* tømmer. På landet tilkaldte man huggeren til dette arbejde. Han var ofte både tømrer, snedker og hjulmand.

Tryk nr. 28

Christian Klæstrup: Kobbersmedeværksted. Xylografi

Fra serien »Det forsvundne København«, der udkom i årene 1877–81. (Se omtalen under tryk nr. 16).

Ting nr. 28

Kobberkedel fra Falsled
Jernpasser til kobberplader

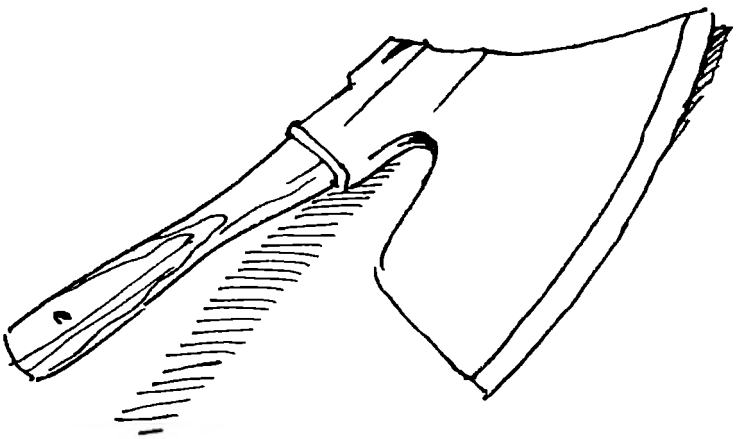

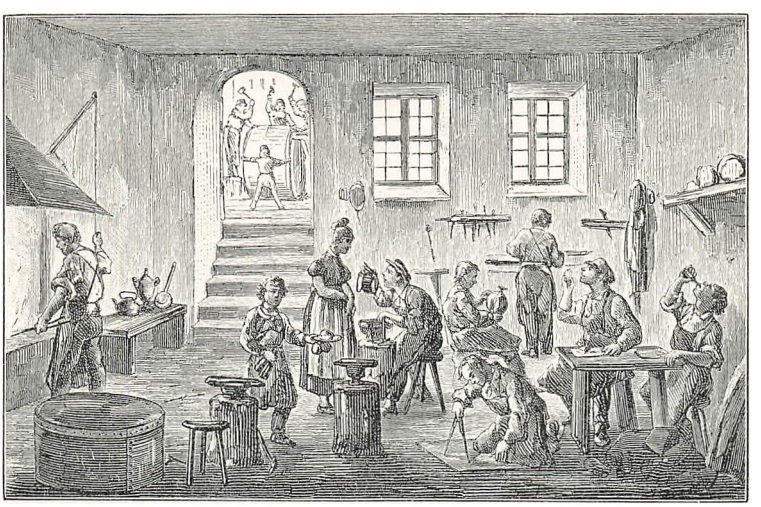

Tryk nr. 29

Erik Henningsen: Ved smedjen. Xylografi

Af trykkets signaturer fremgår det, at xylograf F. Hendriksen har skåret illustrationen efter Erik Henningsens maleri fra 1884. Antageligt er den trykt som bilag til et af halvfemsernes blade.
I vor søgen efter gamle redskaber finder vi på dette billede en trefod af interesse. Den står i forgrunden ved siden af den henslængte plov. Det er smedens raspebuk, der var i brug, når der skulle skoes heste.
Hestens hov hvilede på raspebukken, mens smeden med sin rasper rettede hoven af.

Ting nr. 29

Raspebuk fra Sjælland

Den udstillede raspebuk med de to ben af jern og det smedede beslag, hvor hestehoven skal hvile, er langt finere udført end den primitive trefod af træ på Erik Henningsens billede, men den har været alt for fin. Mange heste bliver nemlig sky, når de skal sætte hoven på jern. Den primitive raspebuk af træ var således at foretrække for både smed og hest.

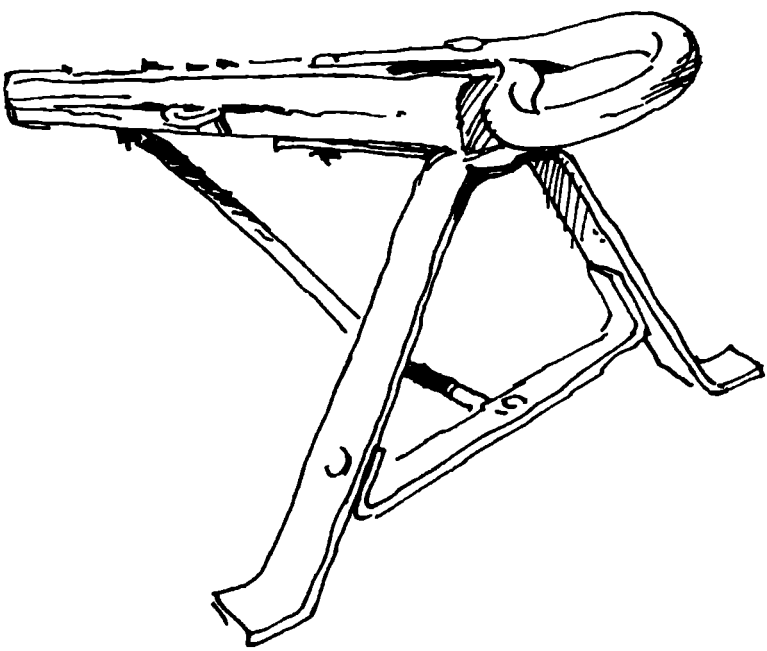

Tryk nr. 30

Et smedeværksted. Farvelitografi. 1860

Fra »Danske Billeder« nr. 48, udgivet af Th. Michaelsen & Tilge. (Iversens Boghandel). Trykt hos Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

Ting nr. 30

Vognhjul og løs hjulring
Kæpstok med vognkæppe

Tryk nr. 31

Høstbillede. Litografi

Tryk fremstillet til undervisningsbrug. Udgivet af Alfred Jacobsens forlag omkring århundredskiftet.

Ting nr. 31

Le med mejered

Høle omdannet til kornhøst ved at påsætte et mejered på leskaftet, for at leen skulle lægge kornet jævnt og således gøre det lettere at samle og binde stråene i neg.

Tryk nr. 32

Hans Chr. Caspersen: Landskab. Radering. 1898

Tryk nr. 33

Vermehren: Tegning. Xylografi. 1880

Xylografiet skåret af F. Hendriksen efter Vermehrens blyantstegning.

Ting nr. 32-33

Malkeskammel i eg. Grønmalet

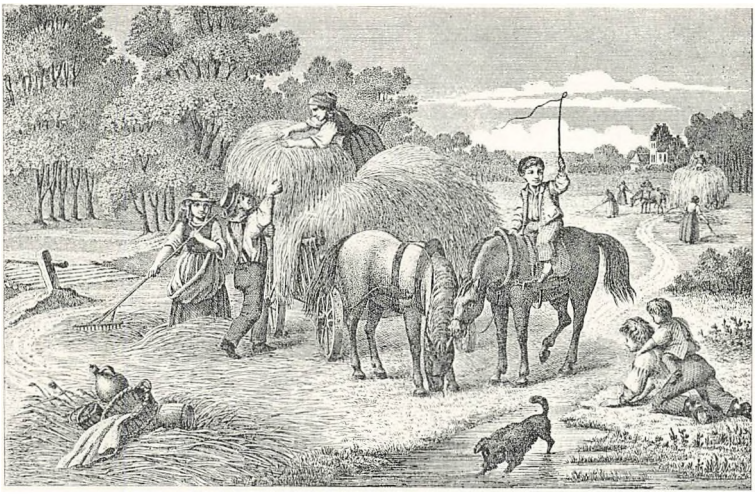

Tryk nr. 34

Høbjergning i Horns herred. Litografi. 1866

Illustration fra »Skandinavisk Folkemagasin. Et billedblad for alle Stænder«. Udgivet og trykt hos S. Trier, København.
Til venstre i billedets forgrund ligger en lille øltønde, en brændevinsdunk og en madkurv. Tingene fortæller, at høstfolkene har fået bragt mad og drikke ud i marken. Madkurven er tømt for maden, tilbage ligger kun det tætvævede stykke lærred, maden har været pakket ind i. Vi gætter på, at brændevinsdunk og øltønde inden måltidet har været sat til afkøling i rindende vand i grøften bag høstfolkene.

Ting nr. 34

Brændevinsdunk i rhinsk stentøj

Hjemmebrænding af brændevin blev forbudt i 1768, men forbudet betød ikke nogen væsentlig nedgang i brændevinsforbruget, for brændevinen var stadig billig i forhold til andre varer.
Brændevinen blev købt i løs vægt, og når man gik til købmanden efter den, havde man en dunk af lertøj eller stentøj med.
Lerdunkene, der var udført af den stedlige pottemager eller jydepottekone, var ikke så stærke som stentøjsdunkene, men til gengæld billigere. De, der havde råd til det, købte en stentøjsdunk. Rhinsk stentøj var det foretrukne – men i begyndelsen af forrige århundrede fik vi selv en stentøjsproduktion på Bornholm. Mange brændevinsdunke blev herfra spredt over hele landet. Den udstillede brændevinsdunk er i rhinsk stentøj. Dunken har tilhørt hjulmand Hans Petersen, Hjulmandens Hus ved Frederiksborg slot.

Ting nr. 34

Øltønde i eg

I modsætning til brændevinen, der var en købevare i forrige århundrede, var gårdene selvforsynende med øl.
Netop fordi ølbrygningen fandt sted på gårdene, vekslede kvaliteten naturligvis fra gård til gård og fra egn til egn. Mange steder har dagligøllet været tyndt og surt og uden velsmag, men egnet til at slukke tørsten. Bryggningen af hverdagsøllet var ikke mindst en sundhedsforanstaltning, hvorved vandet, der ofte var sundhedsfarligt, blev kogt og konserveret.

Tryk nr. 35

V. Rosenstand: Marked i Brønderslev. Xylografi

Trykt i »Illustreret Tidende« 1861–62.
Flere af landets ældre købstæder er vokset op omkring en markedsplads, således blev også Brønderslev til. Den var endnu kun en landsby, da Rosenstand tegnede sin markedsscene i 1861, og først i 1921 blev den købstad. Indtil loven om næringsfrihed kom i 1857, var landbefolkningen henvist til at gøre sine indkøb i købstaden eller på markederne rundt om på landet.

Ting nr. 35

Træsko fra Mors

I Vestjylland og andre skovfattige egne blev de fleste træsko indkøbt på markederne. Fra de skovrige egne i Midtjylland, især Silkeborgegnen, kom hovedparten af disse markedsvarer.
Indtil fabrikstræskoene, med overdelen delvis af læder, kom frem i 1870'erne, var træskoene helt igennem af træ. Bøgetræ var det bedste materiale, men nogle træskomænd brugte el, fordi det var lettere at skære og bore i. Elle-træsko var gode til dans, men til arbejdsbrug duede de ikke. De blev for hurtigt slidt op, og tillige blev man drivvåd om fødderne, når man gik med dem i regnvejr eller dug. El og pil kunne anvendes til lette sommertræsko for aftægtsfolk, men til vinterbrug og hårdt slid var de ikke hensigtsmæssige.
Mændenes træsko var som oftest langovrede, d. v. s. med langt overstykke, i modsætning til kvindernes kortovrede. Faconerne på træskoene var meget forskellige – hver træskomand lavede sin specielle form.
En kobber- eller messinggjord pyntede på træskoene. Disse gjorder eller kramper var ofte markedsgaver. Træskoene skulle altid være beslået under forhov og baghov, også kaldet forstamp og bagstamp eller klamper. Næsten alt kunne bruges til træskobeslag. Blev et par støvler forsålet, blev den gamle tynde afrevne sål forlangt tilbage til træskobeslag. Klove af kreaturer, der slagtedes, blev ikke smidt på møddingen, da det var noget af det bedste at slide på under træskoene.
Stykker af tyndslidte hestesko blev også brugt, men kun af voksne, da det glatte jern ansås for lidt farligt at gå på. Ældre mennesker brugte det aldrig. Landsbysmeden havde også mange bestillinger på beslag i form af træskosøm eller træskoringe. Træskosømmene blev smedet i en form. Til træsko brugtes i forstampen seks og i bagstampen tre søm. Træskoringene blev kun smedet på bestilling. Smeden havde aldrig lager af dem.
De fleste slog selv ringene under deres træsko. Sømmene, som de blev fæstnet med, var altid gamle hesteskosøm. Derfor sørgede manden, der drog til smeden for at få en hest skoet, altid for at få de gamle søm med hjem.
Når nutidsmennesker hører om halmvisker i træskoene, opfatter de det som regel som en tot halm puttet i træskoene, men halmviskerne var i forrige århundrede ofte hele små kunstværker af flettearbejde. I en tid, hvor man var så sparsommelig med halmen, at det var nødvendigt at have skriftlige aftaler om halm til aftægtsfolks senge, kunne det være svært for småkårsfolk at skaffe halmvisker til en stor børneflok. Nye visker var der ikke råd til, hver gang børnene om vinteren kom hjem med våde fødder. I fattige husmandshjem, hvor der hverken var kakkelovn eller komfur, blev de våde visker tørret på en stegepande over gløderne på det åbne ildsted.

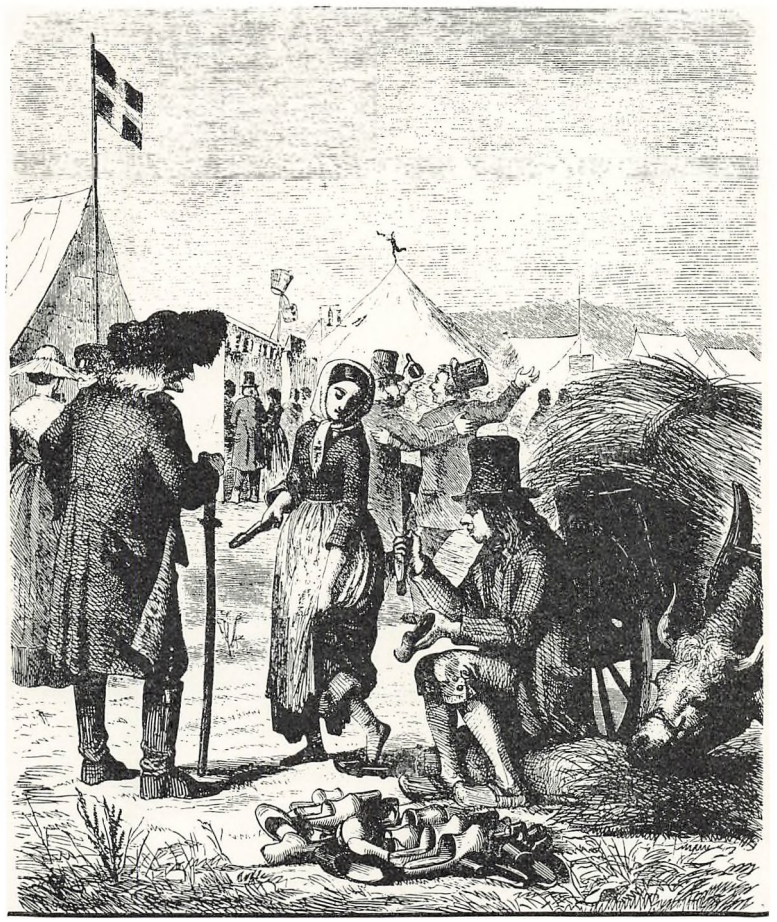

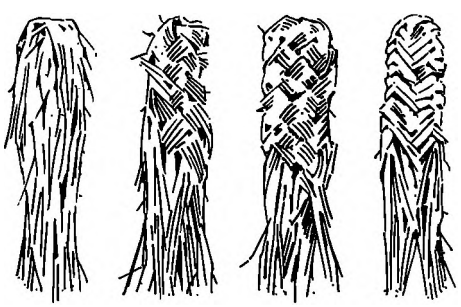

1. Bøjede visker.
2. Firstrengede visker.
3. Seksstrengede visker.
4. Visker med kant.

1. Hæl.
2. Svangen.
3. Overtræsko.
4. Næse.
5–6. Hov eller stamp.
7. Træskogjord eller krampe.

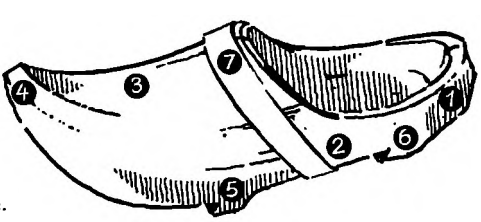

Tryk nr. 36

Hans Smidth: Den sidste kaffepunch. Vestjysk markedsscene. Xylografi

Skåret af xylograf F. Hendriksen i 1883 til bladet »Ude og Hjemme«, som han selv var udgiver af.

Ting nr. 36

Beslag i smedejern til kørestud

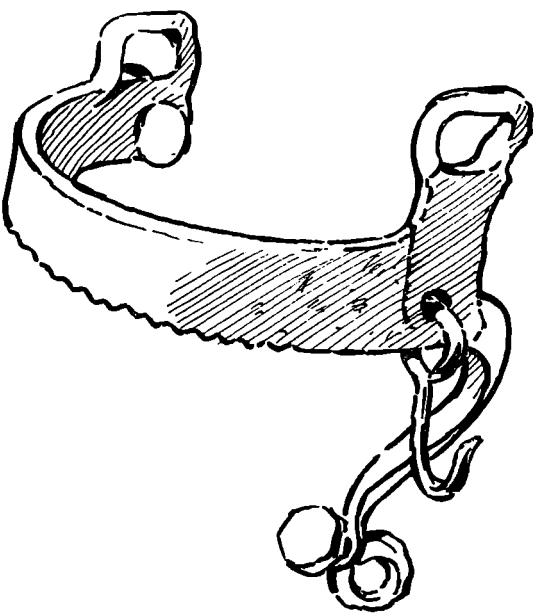

Tryk nr. 37

S. Simonsen: På hjemvejen fra marked i Skåne Xylografi

Trykt i »Illustreret Tidende« 1867.

Ting nr. 37

Klaptræer fra Nordsjælland

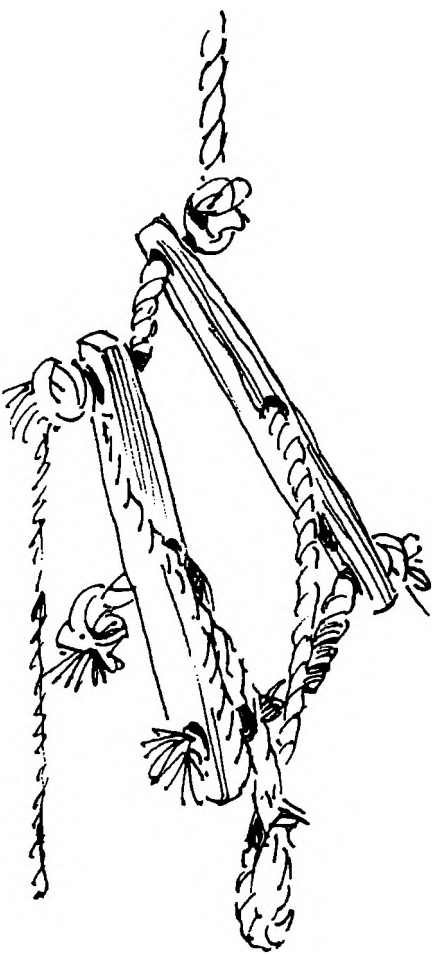

Tryk nr. 38

R. Christiansen: Juleslagtning på landet. Xylografi

Skåret af F. Hendriksen efter R. Christiansens tegning. Trykt i »Ude og Hjemme« 1883.

Ting nr. 38

Saltbalje fra Næstved-egnen og tøjrpæl af træ fra Aidt

Tryk nr. 39

Vilhelm Pedersen: Illustration til »Hun duede ikke«. Xylografi

Vilhelm Pedersen udførte sin tegning direkte på den kriderede træstok, der derefter blev sendt til Tyskland for at blive skåret af en tysk xylograf. Tegningen til »Hun duede ikke« var iblandt 55 illustrationer, som Vilh. Pedersen leverede til den tyske forlægger C. B. Lorch til en ny H. C. Andersen eventyrbog, der først skulle udsendes i Tyskland.
Inden det tyske forlag nåede at benytte træsnittene, udkom den danske udgave trykt med galvaniske affældninger af træsnittene. Titlen på den danske udgave var: »H. C. Andersens Historier. Med 55 Illustrationer efter Originaltegninger af V. Pedersen, skaarne i Træ af Ed. Kretzschmar.« Den udkom hos C. A. Reitzel den 30. april 1855.

Ting nr. 39

Tostol fra Roskilde-egnen
Banketærskel
Strippe

Tryk nr. 40

F. C. Lund: Kone fra Rømø. Litografi, håndkoloreret. 1854–62

To forskellige begivenheder, den første slesvigske krig og grundlovens indførelse, gav folkets sans for det nationale et kraftigt opsving i midten af det 19. århundrede. I denne stemningsbølge enedes en række danske mænd, bl. a. arkæologerne Thomsen og Worsaae om med ministeriel støtte at søge udgivet en samling danske nationaldragter. Arbejdet blev overdraget maleren F. C. Lund, og i årene 1854–62 udkom hans »Danske Nationaldragter« på C. W. Stincks forlag, 30 litograferede blade (trykt hos Tegner og Kittendorff).

Denne første udgave, hvorfra bladet »Kone fra Romø« stammer, er litograferet i sort – alle farverne er akvarelfarver påført med hånd og pensel. Koloreringen af hele oplaget er enestående sirlig og så dygtigt udført, at det er forståeligt, at dette første oplag i flere værker fra vor tid fejlagtigt bliver kaldt farvelitografier.

Først da serien pâny blev udgivet i 1890 (trykt hos Hoffensberg og Trap og senere hos Chr. Cato), var man i stand til at trykke den i farvelitografi, men ingen af de senere udgaver har førsteudgavens skønhed.

Ting nr. 40

Hyppejern fra Mors

i mangel af hakkejern fra Rømø.

Tryk nr. 41

Kobberstik stukket af E. Sonne efter maleri af Carl Bloch. 1860

Trykt af G. Klingsey. Fra Kunstforeningen i Kjøbenhavn til dens medlemmer, 1860.
I billedets baggrund ses en malkekrans hængende på et søm i væggen.

Ting nr. 41

Malkekrans fra Falsled

De mange tøjstumper i kransen var ikke et sparsommelighedshensyn, men pigerne kappedes om at give malkekransen den smukkeste farvesammensætning. Hele sommeren blev køerne malket på græsningsstedet, og kun på de store gårde blev mælken kørt hjem. På almindelige bøndergårde bar pigerne mælken hjem i en bøtte, anbragt på hovedet. Malkekransen på pigens hoved tjente dels til beskyttelse af hovedet, dels til understøtning af den tunge bøtte, således at hun på vej hjem til gården havde begge hænder fri og kunne passe strikketøjet.
Den øgede mælkeproduktion medførte også betydelig udvikling af transporten. Bøtten på hovedet blev afløst af et åg, hvorefter hver pige kunne bære to spande! Men helt op i vort århundrede fortsatte husmandskonerne med at bære mælken hjem i bøtten på hovedet.
Som kuriositet skal en usædvanlig anvendelse af malkekransen medtages. Husmandskonen Caroline Gravers, der var født i Hallebyore i Vestsjælland i 1858, fortæller i sine barndomserindringer:
Ved Gilder og Dans foranstaltedes undertiden morsomme Optog. Om et Par saadanne har en gammel, forlængst afdød Kone fortalt. Det ene kaldtes *at have Havfruen inde.* I dette Optog skulde en af de mest velvoksne Piger være *Havfruen.* I et andet Rum indrettedes dette *Optog.* Havfruen bar paa Hovedet en Ølkande fuld af Vand, som stod paa en Mælkekrans. Tuden paa Ølkanden skulde vende frem over Ansigtet. Saavel Ølkanden som hele Personen blev nu dækket af Lagner. Naar saa hele Optoget kom ind med Havfruen i Spidsen, raslede alle Pigerne med deres *Kridthuse,* smaa Messingdaaser med Laag i begge Ender, som brugtes af Pigerne i Stedet for Pengepunge. (Under Dans hørtes der en stadig Raslen fra Pigernes Lommer af Smaaskillingerne i disse Kridthuse).
Havfruen bød nu op til Dans og dansede, stadig med Ølkanden paa Hovedet, uden at spilde. Naar Spillet var endt, nikkede hun nok saa høfligt til sin Meddanser, der jo saa fik en Vandstraale over Hovedet.

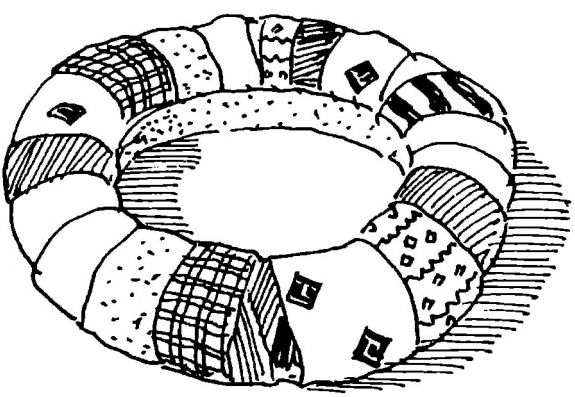

Tryk nr. 42

Carl Goebel: Landsbymusikanten. Xylografi

I modsætning til udstillingens øvrige tryk er dette xylografi fra tiden efter århundredskiftet. Det er trykt så sent som i 1907 på forsiden af Allers Familie Journal. Selv om moderne fotokemiske reproduktionsmetoder var almindelige i brug allerede inden århundredskiftet, forsvinder de xylografiske billedgengivelser ikke ganske fra blade og tidsskrifter, før vi er kommet adskillige år ind i vort århundrede.

Ting nr. 42

Gammel bulet trompet

Alder ukendt. Uden stedfæstelse.

Tryk nr. 43

Tørvetilvirkning. Xylografi

Trykt i Illustreret Tidende 1860.

Ting nr. 43

Tørvespade og skovl fra Skive-egnen

Tryk nr. 44

K. Gampenrieder: Ved badestedet. Xylografi. 1891

Forsideillustration fra »Nordstjernen«.

Ting nr. 44

Tre parasoller fra halvfemserne

En af disse er i bomuld med håndkniplet mellemværk. De to andre af henholdsvis silke og bomuldsstof.

Tryk nr. 45

Julius Exner: Søndagmorgen. Litografi

Trykt i I. W. Tegners og Kittendorff's lith. Institut.

Ting nr. 45

Den forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog til Trykken befordret af Th. Kingo D. Biskop udi Fyens Stift. København 1743

Første udgaven af denne salmebog udkom i 1699, og selv om den bar Kingos navn på titelbladet, lå der dybe krænkelser og ydmygelser for Kingo forud for dens udgivelse. Inden den ny salmebog udkom, havde Kingo forgæves udarbejdet og ladet trykke en »Vinterpart« af Danmarks og Norges Kirkers forordnede Salmebog (1689). Den nåede aldrig at komme i handelen, før den blev kasseret.

Alt havde tegnet så godt, da der 25. januar blev udstedt en kongelig forordning, hvorved Kingo fik 20 års privilegium på udgivelsen, og alle sognekirker fik befaling om, at hver kirke skulle købe et eksemplar. Tragisk nok for Kingo blev forordningen tilbagekaldt 4 uger senere uden nærmere motivering fra den enevældige Christian den Femte. Dobbelt tragisk for Kingo var affæren, fordi han som landets store digter selv havde skrevet halvdelen af de salmer, der var optaget i »Vinterpart« og desuden selv havde været bogtrykker ved dens udgivelse. Den driftige Kingo havde allerede i 1682 fået kongeligt privilegium til at oprette bogtrykkeri i Odense. Seks års digterarbejde var delvis spildt, da han i 1690 stod med flere tusinde færdigtrykte og indbundne salmebøger, der var usælgelige.

I den ny salmebog havde Kingo kun skrevet 85 af bogens 297 salmer imod halvdelen af alle salmerne i den kasserede »Vinterpart«. Dog blev den ny salmebog i menigmands bevidsthed *Kingos salmebog,* og den kom da også til at bære hans navn på titelbladet.

Kingos salmebog blev i allerhøjeste grad almuens salmebog helt op til vor tid. En ny salmebog (1740) udarbejdet af Erik Pontoppidan vandt kun indpas i slotskirkerne samt på Bornholm og i Nordslesvig. Det første alvorlige angreb kom med Guldbergs salmebog (1778), men den nåede aldrig ud til landbefolkningen. Først så sent som i 1798, da Balles Evangelisk-Kristelige Salmebog udkom, blev Kingos salmebog for alvor hårdt trængt. Indførelsen af Balles salmebog blev overladt til menighedernes eget frie valg. Det manglede ikke på tilkendegivelser for og imod den ny salmebogs indførelse, men i løbet af en kort årrække vandt den indpas i de fleste af landets menigheder undtagen i Jylland.

Jyderne kæmpede hårdt, og mange steder gik Kingos tilhængere af med sejren, således blev hans salmebog helt op til midten af forrige århundrede brugt i halvdelen af Aalborg stifts kirker. I mange kirker udartede kampen til spektakelscener. Ved Lundum kirke måtte politiet tilkaldes i 1858, da der opstod tumulter, fordi menigheden ikke måtte genindføre Kingo. Mærkeligste udslag gav uenigheden sig i Sindbjerg kirke ved Vejle, hvor det gik løs med en veritabel sangerduel! Kingos tilhængere overdøvede modstanderne så overbevisende, at den gamle salmebog holdt stillingen i Sindbjerg helt ind i det 20. århundrede.

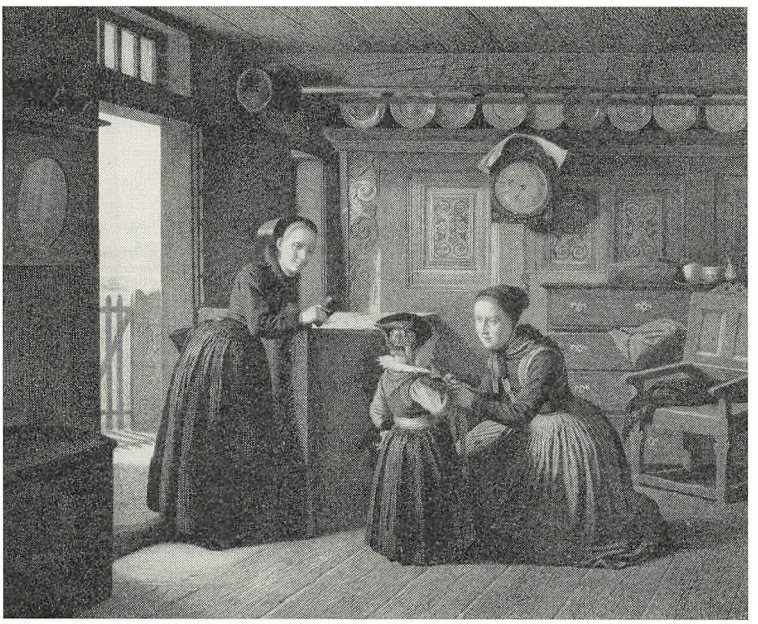

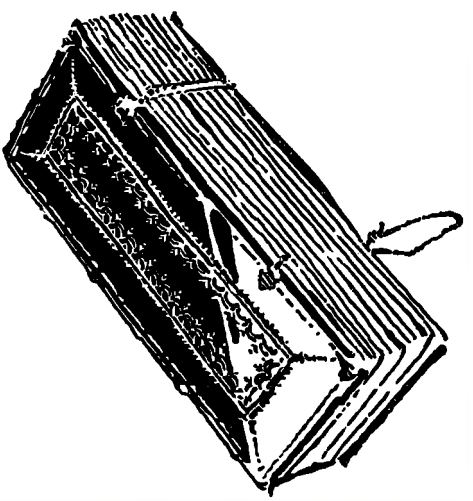

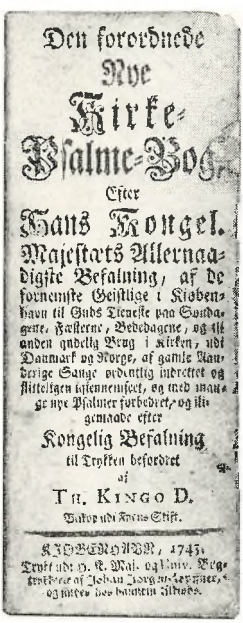

Den forordnede
Nye
Kirke-
Psalme-Bog
Efter
Hans Kongel.
Majestæts Allernaa-
digste Befalning, af de
fornemste Geistlige i Kiøben-
havn til Guds Tieneste paa Sondag-
gene, Fæsterne, Bededagene, og til
anden gudelig Brug i Kirken, udi
Danmark og Norge, af gamle Aan-
derige Sange ordentlig indrettet og
flittelig igiennemseet, og med mange
nye Psalmer forbedret, og ili-
gemaade efter
Kongelig Befalning
til Trykken befordret
af
TH. KINGO D.
Bakop udi Fyens Stift.

KIØBENHAVN, 1743.
Trykt udi H. K. Maj. og Univ. Bog-
trykkerie af Johan Jørgen Lopffner,
og findes hos hannem Ilkiøbs.

Titelblad fra Kingos salmebog.
Første udgaven kom i 1699, og jyderne
tog den med stor trofasthed til deres hjerter
så sent som i 1915, og i 1924
blev der i Herning trykt nye oplag af den.

Tryk nr. 46

Vippebrønd. Gammelt foto af J. Chr. Pedersen

Dette billede er ikke en gengivelse af et gammelt tryk. Antagelig trykkes det for første gang her. Det er et gammelt fotografi fra omkring århundredskiftet. Der er en særlig grund til, at dette foto er kommet med i selskabet af lutter gamle tryk.
Brøndkrogen af smedejern, som også er afbildet på disse sider, blev fundet ved en gammel gård på Silkeborg-egnen. 14 dage efter blev fotografiet fundet hos en marskandiser i København. Da billedet blev befriet for sin grimme ramme, kom fotografens signatur til syne: J. Chr. Pedersen, *Silkeborg*
Foruden selve brøndkrogen har billedet en anden morsom detalje, nemlig stenen, der er brugt som kontravægt. På originalfotografiet ses tydeligt, at stenen er bildet. En kværnsten med hul i midten har været lettere at få fastgjort til vægtstangen end en tilfældig marksten.

Ting nr. 46

Gammel Brøndkrog i smedejern. Fra Silkeborg-egnen

Vandet i tidligere tiders stenbesatte brønde var ofte overfladevand. Brøndenes ringe dybde gjorde det muligt at indrette dem som vippebrønde. Vippebrønden må i dag forekomme primitiv, men den har alligevel været et stort fremskridt fra den tidligere arbejdsgang, der bestod i at løfte vandspanden op af brønden med en løs stage, påsat en brøndkrog. Var brønden gravet på et sted, hvor der var langt ned til vandet, kunne hverken brøndstagen eller brøndvippen anvendes, men brønden måtte forsynes med en vinde. Der har været stor forskel fra egn til egn på, hvor dybt man skulle grave for at nå vand. I Midtjylland er det ikke ualmindeligt at støde på brønde, der er 30–40 meter dybe. (Til sammenligning tjener, at Rundetårns højde er 36 meter). Andre steder f. eks. på den jyske hede behøvede man kun at grave en meter ned for at finde klart drikkevand.
Nogle brøndgravere udpegede selv stedet, hvor brønden skulle ligge. Men i de fleste tilfælde sendte man bud efter en mand, der var kendt for at kunne finde vand med en kløftet pilekvist.
Der skulle en stærk tro på vandfinderens evne til at udpege det rette sted for med spade at gå i gang med at grave 30 meter ned i jorden. For ikke at tale om de tusinder af spande løs jord, der skulle hejses op fra brøndgraveren, og de tusinder af brøndsten, han skulle have hejst ned.
Mange af mændene med evnen til at vise vand blev berømte på deres egn. Enkelte vandvisere blev landskendte, blandt dem var den jyske Erik Eriksen, der også hævdede at kunne påvise brunkul og pure guld. Afdøde museumsleder H. P. Hansen stillede engang Erik Eriksen på en prøve. Han lagde sit lommeur på bordet og sagde: Lad os se, hvor mange gange pinden går rundt. (Seks omdrejninger betød 14 karat guld). Pilekvisten gav imidlertid intet udsving.
– Er det ikke et guldur? spurgte Erik Eriksen.
– Nej, det ser kun sådan ud. Når folk blot tror, at det er guld, styrker det kreditten, svarede museumslederen.

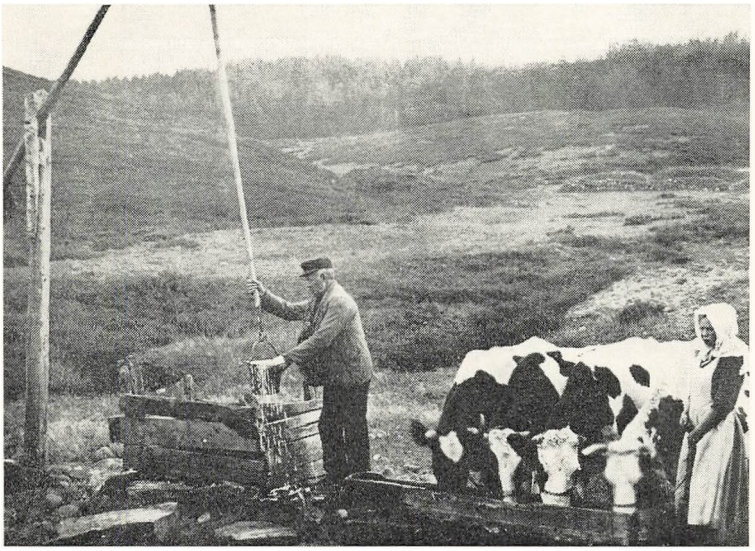

Jysk bondepige fra 1739
med brøndstage og vandspande.

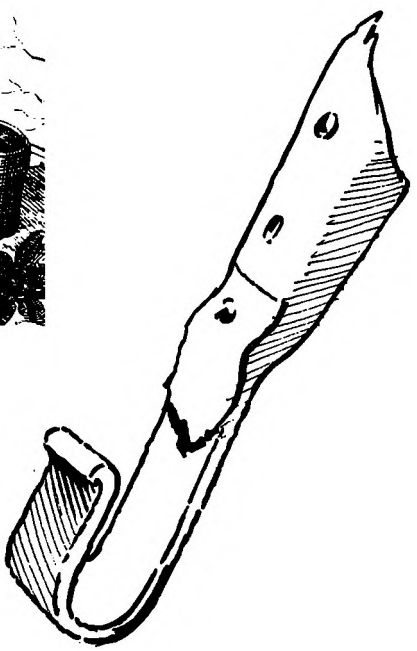

Tryk nr. 47

S. Simonsen: Fra Frederiksberg allee. Xylografi

Trykt i Illustreret Tidende i 1867.
København fik sine første drosker i 1828. Der var kun et par stykker, og de havde holdeplads på Amagertorv. Kun to år efter var antallet vokset til 60 vogne med forskellige holdepladser over hele byen. Prisen for en køretur inden for voldene var 24 skilling, til Frederiksberg 4 mark og til Charlottenlund 12 mark.

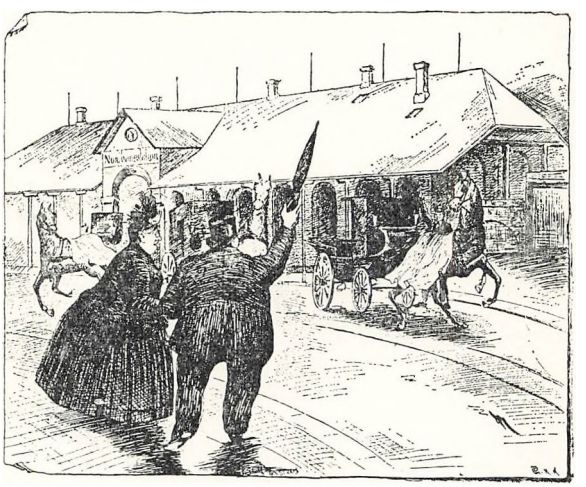

De kloge droskeheste.
Nordstjernen bringer i årgang 1894 et lille humoristisk »droskebillede« fra halvfemsernes København.
Historien om »De kloge droskeheste« udspiller sig foran Nordbanestationen, hvor »et omfangsrigt ægtepar fra en nordsjællandsk provinsby under et påskebesøg i København blev så godt kendt af droskehestene, at de blot behøvede at vinke ad en droske for at få hestene til at stikke af for ikke at komme til at forslæbe sig«.

Ting nr. 47

Kørepisk og lygteholder

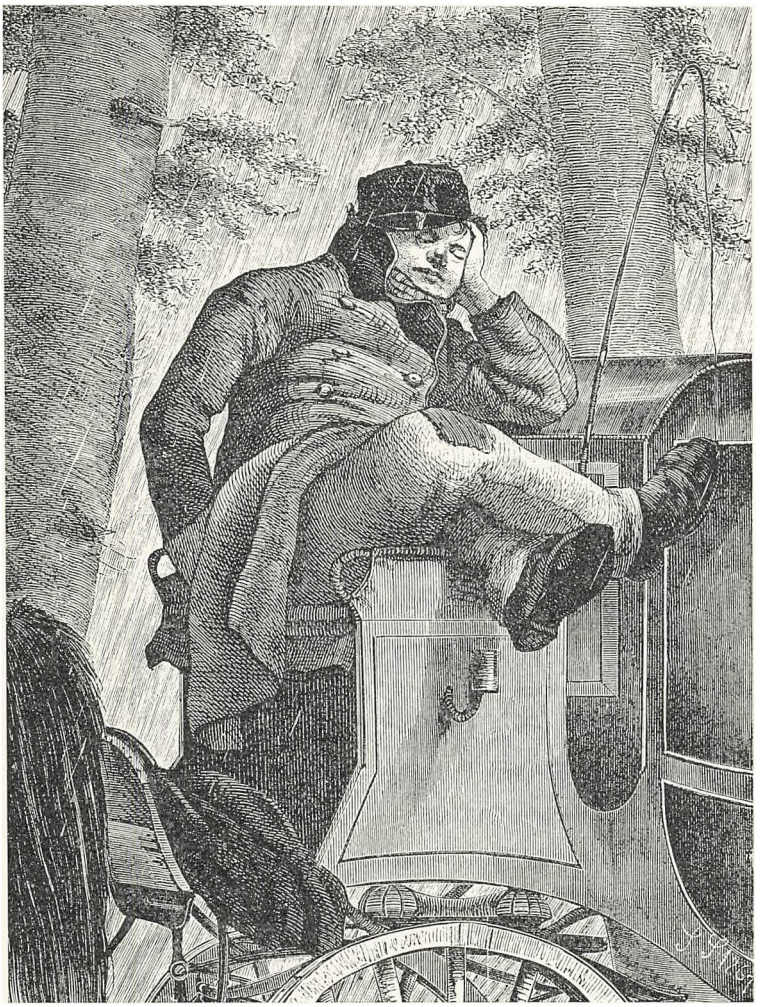

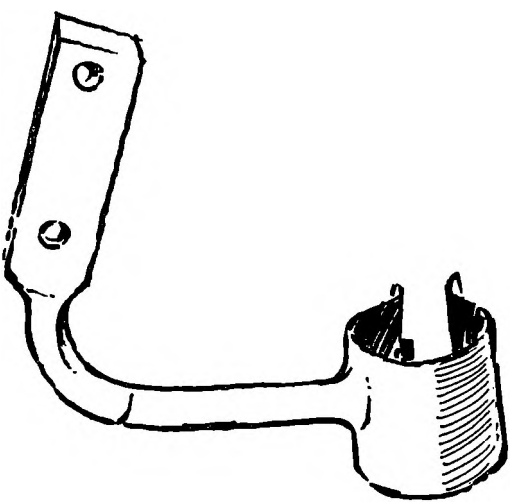

Tryk nr. 48

Christian Klæstrup. Akciseundersøgelse ved Vesterport. Xylografi

Fra serien »Det forsvundne København«, der udkom i årene 1877–81. (Se omtalen under tryk nr. 16).
For den, der vil læse om *akcisebod* (toldbod), om *posekigger* (toldbetjent, der med en lang jernstang undersøger vognlæsset) eller om *bompenge,* er der nok af litteratur at øse af. Denne tegning af Klæstrup har været gengivet i mange bøger om det gamle København og beskrevet indgående.
En enkelt detalje har dog hidtil været upåagtet, nemlig den lille mørke genstand, der hænger mellem baghjulene på vognen længst til højre i billedet. Det er en lille træspand til vognsmørelse, et såkaldt smøretræ. På billedet anes fligene af en klud, der flagrer ud fra spanden. En klud var god at have ved hånden under smøringen, så der ikke kom for meget vognsmørelse på hænderne. Den tids vogne havde træaksler, og vognsmørelsen bestod af tjære. Hvis tjæren slap op, klarede man sig med en klat frisklagt komøg eller en skovsnegl. Hyppig smøring var nødvendig, hvis ikke hjul og aksel skulle brænde sammen, men smøringen var en besværlig ting, idet hjulet måtte løftes af vognen, hver gang det skulle smøres.
Hjulet blev holdt på akslen af *lundstikken,* en nagle med bredt hoved eller dække, der gik igennem akslen uden for hjulet.
Lundstikvognene med træaksler – de knirkende bøndervogne – har mange steder været i brug et godt stykke op i vort århundrede, selv om man de fleste steder før århundredskiftet gik over til vogne med jernaksler og møtrik i stedet for lundstikken.
Denne forbedring betød sjældnere og lettere smøring og en stærkere vogn, men de mange væddemål, den ny vogntype gav anledning til, viste forbavsende nok, at en vogn med velsmurte træaksler på kortere distancer kunne køre lige så stærkt som en vogn med jernaksler. På længere distancer sakkede lundstikvognen håbløst bagud på grund af den besværlige smøring.

Ting nr. 48

Smøretræ fra Helsingør-egnen

Den primitive spand har været brugt til vognsmørelse til en lundstikvogn. Et stykke af en slank pilestamme er udhulet og forsynet med smedet jernbeslag og hank. Den har næppe været i brug de sidste 70 år, men tjærelugten røber alligevel stadig dens oprindelige formål.

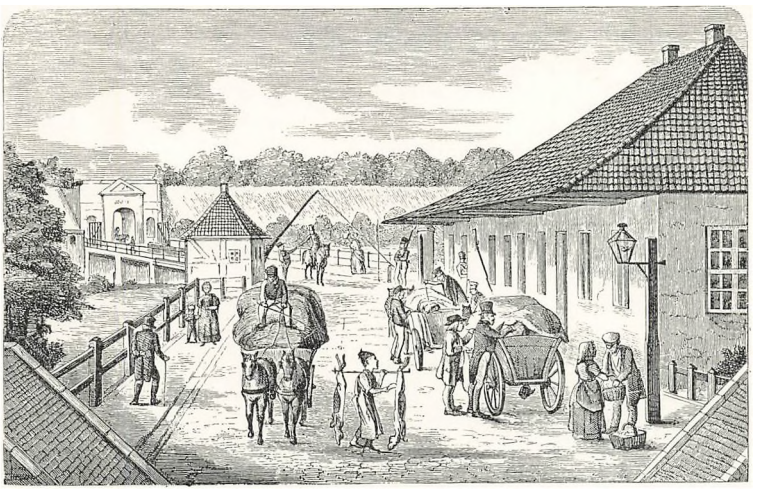

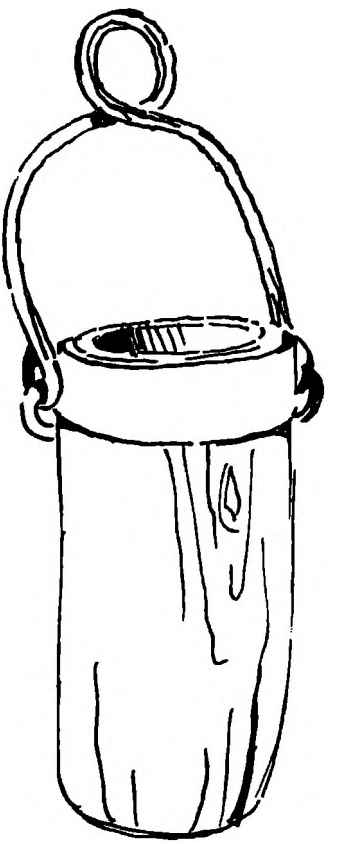

Tryk nr. 49

Dagmar-Theatrets åbningsforestilling d. 7' marts. Xylografi

Fra Illustreret Tidende 1883.

Ting nr. 49

Teaterkikkert

Tryk nr. 50

Otto Haslund: En gammel kone ved sit arbejde. Xylografi

Skåret i træ af xylograf F. Hendriksen.

Ting nr. 50

Spinderok fra Falsled

Tryk nr. 51

Viftemalerske. Xylografi

Ugebladsillustrationerne fra forrige århundrede var oftest ærlige reportagebilleder. Det er »Viftemalerske« ikke, her er forloren romantik fra halvfemserne for alle pengene. Tidens vifter blev snarere malet af en arbejderske i et kælderlokale i en mørk baggård.

Ting nr. 51

Vifte fra halvfemserne

Tryk nr. 52

Modes de Paris. Litografi, håndkoloreret

Bilag til tidsskriftet *Portefeuillen for 1840. Et litterairt-artistisk Skrift.*

Ting nr. 52

Spadserestok fra forrige århundrede

Illustration nr. 53

M. Rørbye: Kvinder på markedspladsen i Thisted

Tegning fra 1830. Den kgl. Kobberstiksamling.

Tryk nr. 54

En kræmmerbod på Amagertorv. Xylografi. 1887

Ting nr. 53 og 54

To alenstokke

Den ene er fra 1761, og den anden er fra 1814.

Tryk nr. 55

Kvinder ved hårfletteapparater. Xylografi. 1867

Dette billede, der her for første gang drages frem fra glemslen, er antagelig ældre end de billeder, man hidtil har fundet af hårfletteapparater i brug. Xylografiet er skåret og trykt midt i den blomstringstid, hårsmykkekunsten havde i forrige århundrede. Efter Napoleonskrigene var Europa så forarmet, at kun de færreste havde råd til smykker af ædle metaller. Det er derfor ikke mærkeligt, at smykker af hår blev den store mode.
Moden at lave smykker og billeder af menneskehår er formentlig nået til Danmark og derefter til Sverige med tyske omvandrende hårflettersker i 1800-tallet. Naturligvis har kvinderne, overalt hvor disse flettepiger kom frem, forsøgt at lære dem kunsten af. Især for kvinderne i Mora og Våmhus i Dalarne lykkedes dette. Som det ofte går, blev eleverne dygtigere end læremestrene, og snart gik en kulturstrøm i modsat retning. Dalkullorna begyndte først i 1800-tallet at tage på vandring ud i Europa med deres hårsmykker. Hvorfor det netop blev kvinderne fra to af de fattigste svenske sogne, der gjorde hårfletning til kunsthåndværk og udvandrede med kunsten, vides ikke.
Kan forklaringen være, at Europas fattigste områder altid har haft udvandrere, der søgte væk fra hungersnød og fattigdom, når de hørte om velstand ude i verden?
Antagelig har især de franske flettersker tjent gode penge omkring 1800-tallet, da deres produkter var højmoderne. I 1867 tjente en arbejderske i den franske hårsmykkeindustri mindst 4 frcs. om dagen og undertiden en ugeløn på mellem 30 og 36 frcs. Ingen anden industrigren gav på den tid en kvinde så gode indtjeningsmuligheder.
40 franske firmaer heraf 20 i Paris beskæftigede i 1867 ialt omkring 50 tegnere og ca. 500 kvindelige arbejdere med fremstillingen af smykker og billeder af menneskehår.
I Danmark blev kvinderne aldrig så ferme til hårsmykkefremstillingen som Dalkullorna. De mange svenske smykker, der i begyndelsen af århundredet var spredt i befolkningen, satte imidlertid skub i den danske hårsmykkekunst. Herom vidner denne annonce, som stod i Aftenposten d. 30. december 1803:
Da Hovedstadens Cavalierer og Damer, uden at tænke på Følgerne, have ladet Moden studse deres Haar, og det nu er blevet Brug mellem elskende at forære hinanden Halsbaand, Armbaand, Ringe, Kors og Uhrbaand, saa bedes de af den simple Stand, som endnu have deres Haar, at henvende sig til den priviligerede Haarfletter i Konstnergade, hvor de efter deres Haars Beskaffenhed kunne vente at ombytte det mod klingende Mønt.

Ting nr. 55

Hårflettearbejder fra forrige århundrede

Har tilhørt Grev Tramp fra Værløsegaard.

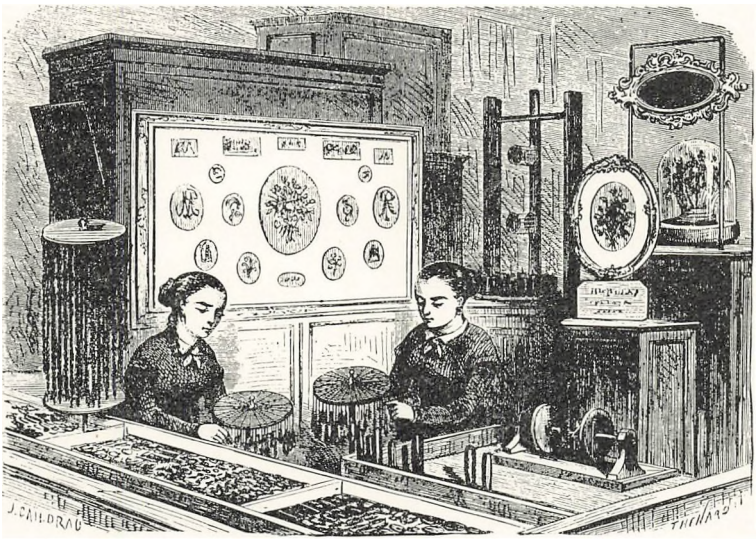

Tryk og Ting er udgivet af og trykt i Bonde's Bogtryk/Offset. Tilrettelægning: Tegneren Erik Bork. Skriften er Intertype Baskerville. Klichéerne er fremstillet på Eigil Hansen's reproduktionsanstalt, og papiret er ekstraglittet Specialtryk 604 leveret af Viggo Borch. Bogbinderarbejdet er udført af A. Toldam & Sønner.